

Piotr Romanowski

Najważniejsze elementy reformy kancelarii centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w 1933 roku

---

Radzyński Rocznik Humanistyczny 16/1, 85-111

2018

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Piotr Romanowski

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Wydział Humanistyczny
prom35@wp.pl

Najważniejsze elementy reformy kancelarii centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w 1933 roku

---

*Poland Foreign Affairs in Warsaw and its chancery reform in 1933.
The most important elements*

ABSTRACT

The contents of the presented article are the main aspects of Poland Foreign Affairs chancery and its reform in 1933. The main reason of reflection on this subject is the desire to develop and supplement the current state of research. The article is based on the subject literature and documents found in Polish archives. The second reason is to show the results of the mentioned reform. Chancery and its reform allowed for effective functioning of Poland Foreign Affairs after 1933 year.

Key words: office, archive science, Ministry of Foreign Affairs

Słowa kluczowe: kancelaria, archiwistyka, zarządzanie dokumentacją, Ministerstwo Spraw zagranicznych

W artykule przedstawiono najważniejsze elementy reformy kancelarii przeprowadzonej w centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w 1933 r. Uzasadnieniem podjęcia rozważań na ten temat jest chęć rozwinięcia i uzupełnienia dotychczasowego stanu badań¹. Artykuł oparto o literaturę przedmiotu oraz

---

¹ Szerzej o kancelarii Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie z okresu II RP zob. M. Motas, *Kancelarie, registry i archiwa Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz placówek zagranicznych RP w latach 1918–1933*, „Archeion” t. 53, 1970, s. 132-152; K. Wojewoda, *Zasoby archiwalne Ministerstwa Spraw Zagranicznych z okresu 1918-1939*, „Archeion” t. 34, 1961, s. 75-86; E. Kołodziej, *Organizacja i kancelarie*

źródła znajdujące się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

Jednym z elementów funkcjonowania powstających urzędów niepodległego państwa polskiego była ich kancelaria. W najszerszej definicji obejmowała ona „komórkę organizacyjną lub zespół komórek organizacyjnych w urzędzie (instytucji) zajmujących się przyjmowaniem, rejestracją i rozdzielaniem pism wpływających, przygotowaniem, rejestracją i wysyłaniem pism wychodzących oraz przechowywaniem akt danego urzędu”². Stanowiło to podsystem w większym organizmie, jakim był urząd³. Podsystem ten w szerszym znaczeniu można utożsamić z systemem kancelaryjnym, który jako

„skoordynowany układ zbioru elementów (komórek organizacyjnych, stanowisk oraz urzędników) i relacji między nimi, regulowany zasadami, metodami i procedurami, tworzy logiczną całość w celu rejestrowania spraw (pism), ich obiegu, łączenia w akta spraw, grupowania akt spraw w jednostki kancelaryjne, systematyzowania w ich obrębie oraz układania akt podręcznych”⁴.

Czynności te, określone jako kancelaryjne, posiadały charakter pomocniczy⁵. Miały decydować o sprawnej i skutecznej pracy całego urzędu lub w większym zakresie całego aparatu administracyjnego.

W początkowym okresie funkcjonowania ministerstw (1918–1919) brak ogólnych przepisów wymusił na ówczesnych urzędnikach samodzielne uregulowanie spraw kancelaryjnych. Efektem tego było wprowadzenie własnych rozwiązań. Cechowały je silne wpływy kancelarii państw zaborczych oraz duże różnice między poszczególnymi resortami. Podstawą pracy scentralizowanych kancelarii był dziennik podawczy (stąd określenie system dziennikowy) oraz nadmierna liczba stosowanych pomocy kancelaryjnych. Późniejsze próby unormowania tej sytuacji nie przyniosły większych zmian⁶. Prace kancelarii poszczególnych ministerstw

---

polskich placówek dyplomatycznych i konsularnych w latach 1918-1939, „Archeion” t. 69, 1979, s. 175 - 196; T. Manteuffel, *Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, „Przegląd Historyczny” t. 27, z. 2, 1928, s. 224-235; tenże, *Początki współczesnej państwowej biurowości polskiej, jako materiał do organizacji registratorów w urzędach państwowych (1917-1920)*, „Archeion” t. 5, 1929, s. 45-58; P. Romanowski, *Kancelaria centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych (organizacja, podział zadań, personel) w latach 1918-1922*, „Teki Archiwalne. Seria Nowa” t. 11 (33), 2011, s. 5-22; tenże, *Obieg pism w centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w latach 1918-1939. Zarys Problematyki* [w:] *Zarządzanie dokumentacją archiwistyka i ... koty. Księga jubileuszowa Profesora Haliny Robótki*, Warszawa 2016, s. 57-63; tenże, *Kancelaria centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych-organizacja, podział zadań, personel w latach 1918-1939*, [w:] *Dzieje Biurokracji*, t. VI, pod red. T. Bykowa, A. Górak, G. Smyk, Lublin 2016, s. 759-780.

² *Polski Słownik Archiwalny*, pod. red. W. Maciejewskiej, Warszawa 1974, s. 40; H. Robótka, *Współczesna biurowość. Zagadnienia ogólne*, Toruń 2010, s. 16-17.

³ M. Konstankiewicz, *Kancelaria starostw województwa lubelskiego w latach 1919-1939*, Lublin 2011, s. 55.

⁴ H. Robótka, dz. cyt., s. 89.

⁵ A. Górak wyróżnia trzy grupy czynności kancelaryjnych: zarządzanie procesem aktotwórczym, utrwalanie informacji oraz manipulacja zapisami, zob. A. Górak, *Rosyjska kancelaria akt spraw w urzędach lubelskiej gubernialnej administracji ogólnej w latach 1867-1918*, Lublin 2008, s. 10-11.

⁶ Szerzej o tym S. Stosyk, *Racjonalna organizacja biurowości*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” nr 6-8; H. Robótka, *Kancelaria urzędów administracji państwowej w II Rzeczypospolitej. Procesy aktotwórcze*, Toruń 1993, s. 59-96.

oparte były w dalszym ciągu na dużej liczbie pomocy kancelaryjnych oraz nadmiernej liczbie personelu kancelaryjnego. W następstwie tego 27 września 1928 r. powołano Komisję dla Usprawniania Administracji Publicznej⁷. Po 3 latach pracy Komisja wypracowała nowy projekt regulacji. Wprowadzone zostały uchwałą Rady Ministrów z 24 sierpnia 1931 r. pt. *O przepisach kancelaryjnych w administracji publicznej*⁸. Miały one charakter ramowy. W przypadku ministerstw szczegółowe ich opracowanie zostało przeniesione do każdego z resortów osobno⁹.

Cechą charakterystyczną w centrali MSZ była reorganizacja pracy kancelaryjnej przeprowadzona w dwóch etapach¹⁰. W pierwszym etapie *Zrządzenie w sprawie tymczasowych przepisów kancelaryjnych w Ministerstwie Spraw Zagranicznych* wprowadziło nową instrukcję kancelaryjną¹¹. Obowiązywała ona od 1 stycznia 1933 r., zastępując przepisy kancelaryjne z 28 grudnia 1931 r.¹². Kolejnym etapem było wprowadzenie od 1 kwietnia 1933 r. w całym resorcie nowego wykazu akt¹³. Nowe regulacje objęły także placówki zagraniczne¹⁴.

Według nowej instrukcji czynności kancelaryjne rozłożono między Kancelarię Główną a kancelarie wydziałowe. Kancelaria Główna składała się z Biura Podawczego oraz Ekspedycji. Do jej zadań należało przyjmowanie i rozsyłanie pism do odpowiednich komórek merytorycznych (Biuro Podawcze) oraz ekspedycja poczty na zewnątrz resortu (ekspedycja miejscowa i kurierska). Natomiast od obowiązków kancelarii wydziałowych należało:

---

⁷ R. Hausner, *Poczynania organizacyjno-oszczędnościowe w Polsce w latach 1918-1934*, Warszawa 1935, s. 211. H. Robótka, *Kancelaria...*, s. 96.

⁸ „Monitor Polski” nr 196 z 27 VIII 1931 r., poz. 273. Obowiązywała ona od 27 VIII 1931 r. Tekst przepisów kancelaryjnych dla administracji rządowej zob. „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Zagranicznych” 1932 (dalej: Dz.Urz.MSZ), nr 17, poz. 106.

⁹ H. Robótka, *Kancelaria...*, s. 96 i nn. Z okresu dwudziestolecia, najobszerniej została opisana kancelaria resortu spraw wewnętrznych, w tym reforma kancelarii resortu w 1931 r. zob. A. G. Dąbrowski, *Przepisy kancelaryjne centrali Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z sierpnia 1931 r. - rzeczywista reforma organizacji pracy biurowej urzędu czy tylko poprawka przepisów wcześniej obowiązujących?* [w:] *Dzieje biurokracji t. IV*, cz. 2, red. A. Górak, K. Latawiec, D. Magier, Lublin-Siedlce 2011, s. 659-670; tenże, *Obieg pism w centrali Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie w latach 1918-1939*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich t. III*, cz. 2, red. A. Górak, K. Latawiec, D. Magier, Lublin-Siedlce 2010, s. 527-543; tenże, *Rzeczowe wykazy akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie z lata 1931-1939*, „Teki Archiwalne. Seria Nowa” t. 9, 2006, s. 5-21; M. Motas, *Zarys dziejów kancelarii Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach 1931-1939*, „Archeion” t. 64, 1964, s. 213-219; tenże, *Zarys dziejów kancelarii Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach 1918-1931*, „Archeion”, t. 63, 1966, s. 155-164.

¹⁰ AAN, Ambasada RP w Berlinie, sygn. 2966.

¹¹ Dz.Urz.MSZ, 1932, nr 26, poz. 187, *Zarządzenie w sprawie tymczasowych przepisów kancelaryjnych dla Ministerstwa Spraw Zagranicznych*. W załączniku umieszczono tekst *Tymczasowych przepisów kancelaryjnych dla Ministerstwa Spraw Zagranicznych*.

¹² Dz.Urz.MSZ, 1932, nr 26, poz. 187. Zaczęły one obowiązywać od 1 I 1932 r. Nie zachował się tekst przepisów. Regulacje te mogły dotyczyć czynności prowadzenia przez personel kancelaryjny nowej pomocy kancelaryjnej dziennika-skorowidza. Została ona wprowadzona w centrali MSZ w 1932 r., zob. AAN, Ambasada RP w Berlinie (dalej ARP w Berlinie), sygn. 2966. Pismo z dnia 16 XII 1932 r. Podobnie jak w przypadku dzienników podawczych, nie zachowały się egzemplarze dzienników-skorowidzów. Należy sadzić, że ich budowa była wzorowana na dziennikach-skorowidzach stosowanych w MSW.

¹³ AAN, MSZ, sygn. 192 A; Dz.Urz.MSZ, 1933, nr 7, poz. 49.

¹⁴ Dz.Urz.MSZ, 1932, nr 24, poz. 171, *Tymczasowe przepisy kancelaryjne dla urzędów podległych MSZ*.

- a) rejestrowanie, oznaczanie, dołączanie priorów oraz przekazywanie pism do załatwienia referentom,
- b) sporządzanie czystopisów,
- c) wysyłanie pism do Ekspedytu, Wydziału Szyfrowego lub innych wydziałów,
- d) prowadzenie rejestratury,
- e) wznawianie akt,
- f) wpisywanie pism przesłanych bezpośrednio do wydziałów.

Do wykonywania wymienionych czynności niezbędne było stosowanie szeregu pieczętek (instrukcja kancelaryjna wymieniała 19 rodzajów) oraz pomocy kancelaryjnych¹⁵:

- a) wykazy akt,
- a) skorowidze nazwiskowe,
- b) rewersały do pism tajnych oraz depesz,
- c) kontrole akt obcych,
- d) terminarze wznowień,
- e) rejestry akt.

Informacje o podziale czynności należy umieścić na tle ogólnych założeń w przepisach ramowych z 1931 r. Według nich Kancelaria Główna, obsługująca cały urząd, miała zajmować się: przyjmowaniem i rozdzielaniem korespondencji, sporządzaniem czystopisów oraz przechowywaniem dokumentów. Pozostałe czynności kancelaryjne miały być wykonywane w komórkach merytorycznych¹⁶. Brak wyraźnie określonej formy organizacyjnej tych ostatnich mógł być jedną z przyczyn pozostawienia w centrali MSZ dotychczasowego stanu – kancelarii wydziałowych. Prowadzi to do wniosku, że zadania Kancelarii Głównej oraz jej oddziałów nie różniły się od tych, jakie wykonywała od połowy lat 20-tych. Jedyną różnicą, którą możemy zaobserwować, jest ich wyodrębnienie w strukturze wydziałów i referatów. Pozwala to na dokładne określenie liczby kancelarii w całym resorcie¹⁷.

W stosunku do sytuacji z lat 1929-1930 liczebność wszystkich wydziałów w centrali MSZ nie uległa zmianie. To samo odnosiło się do ich kancelarii. Spadła natomiast liczba referatów i ich kancelarii. Potwierdza to w jeszcze większym stopniu oparcie centrali MSZ na pracy kancelarii wydziałowych.

Pod względem formalnym, według struktury organizacyjnej z 1 kwietnia 1933 r., osobnej kancelarii nie posiadał Referat Funduszków Specjalnych (RFS). Taka sama sytuacja wystąpiła w Wydziale Historyczno-Naukowym (P.V) Departamentu Po-

¹⁵ *Polski Słownik Archiwalny* z 1952 r. nie zawiera hasła *pomoc kancelaryjne*. Występuje ono w *Polskim Słowniku Archiwalnym* z 1974 r. „(...) jako różnorodne typy ksiąg, kartotek, spisów skorowidzów służących w kancelarii (registraturze) do rejestracji, wyszukiwania i kontroli obiegu pism (...)”, zob. *Polski Słownik Archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 63; Szerzej o pomocach kancelaryjnych w dwudziestolecie międzywojennym zob. M. Motas, *Pomoc kancelaryjne w centralnych urządach i instytucjach w okresie międzywojennym*, „Archeion”, 1961, t. 35, s. 105-129.

¹⁶ R. Degen, *Kancelaria wojewódzkich urzędów administracji ogólnej na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945-1950*, Warszawa 2005, s. 100-101.

¹⁷ Liczbę oddziałów kancelaryjnych w IV 1933 r. można ustalić na podstawie *Rocznika Służby Zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej według stanu na 1 kwietnia 1933 r.*, Warszawa 1933, s. 135-146.

lityczno-Ekonomicznego oraz Wydziale Polityki Emigracyjnej (E.I) Departamentu Konsularnego. W tym ostatnim wprowadzono tylko 2 kancelarie – w Wydziale Polaków Zagranicą (E.II) oraz Opieki Prawnej (E.III)¹⁸. Dodatkowo w pierwszym z wydziałów, obok osobnej kancelarii, zorganizowano Oddział Maszyn z kierownikiem oddziału oraz 5 maszynistkami¹⁹.

Tendencja do zmniejszenia się liczby kancelarii w referatach wystąpiła w Departamencie Administracyjnym. Tam też, odmiennie niż w innych departamentach, w części wydziałów nie wyodrębniono kancelarii. Tworzył je, tak jak w poprzednich latach w okresie kancelarii dziennikowej, osobny personel kancelaryjny.

Nakreślony model obsługi kancelaryjnej pozwala na wysunięcie wniosku o kontynuacji wcześniejszych rozwiązań. Mogło to wynikać z braku czytelnego zapisu w §3 przepisów ramowych²⁰. Według niego rejestrowanie, łączenie i przechowywanie akt miało odbywać się w referatach²¹. Prowadziło to do procesu decentralizacji registratury, określonego w szerszym kontekście przez literaturę przedmiotu jako decentralizacja czynności kancelaryjnych. W praktyce, po 1931 r. autorzy przepisów dopuścili umieszczenie czynności kancelaryjnych w wydziałach. Dotyczyły to w szczególności ministerstw²². Przykładem może być sytuacja w centrali MSZ, gdzie w 1933 r. obsługę kancelaryjną realizowały 3 referaty na 16 kancelarii wydziałowych.

Dodatkowo analiza źródeł wskazuje, że czynności kancelaryjne wykonywane były dalej przez wyspecjalizowany personel. Tworzył on kilkuosobowe kancelarie. Na podstawie dostępnych dokumentów możemy określić tytuły służbowe pracowników kancelaryjnych w 1933 r. Należał do nich: kierownik kancelarii, kancelista,

---

¹⁸ Dotyczyło to braku utworzenia osobnej kancelarii w nowo utworzonym Wydziale Polityki Emigracyjnej (E. I). Zgodnie z zarządzeniem *W sprawie tymczasowej organizacji Departamentu Konsularnego MSZ Wydział Polityki Emigracyjnej (E.I) i Polaków Zagranicą (E.II)* powstały z przekształcenia dawnego Wydziału Ogólno-Administracyjnego (K.I) zob.: Dz.Urz.MSZ, 1933, nr 6, poz. 38. Analiza ta świadczy o przeniesieniu wszystkich pracowników z dawnej kancelarii K.I tylko do E.II. Na występowanie w 1932 r. osobnej kancelarii w K.I z jedno lub wieloosobową obsadą wskazuje pośrednio analiza ruchu służbowego, zob.: Dz.Urz.MSZ, 1932, nr 2, poz. 12; nr 11, poz. 83; nr 16, poz. 123.

¹⁹ *Rocznik Służby Zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej według stanu na 1 kwietnia 1933 r.*, Warszawa 1933, s. 144.

²⁰ J. Kościółek, *Organizacja i technika pracy w biurach*, Warszawa 1947, s. 167. W załączniku umieszczono tekst *Przepisów kancelaryjnych w administracji publicznej*. Na nieprecyzyjność ich wskazywał Z. Chmielewski: „(...) Przepisy z sierpnia 1931 r. uznać należy za dokument podejmujący zasadnicze kwestie dla polskich urzędów. Wskutek jednak zbyt skrótowego ujęcia i nieprecyzyjności sformułowań nie definiował – jak mylnie przyjmuje poważna część polskiej literatury przedmiotu – żadnego systemu: celem uchwałodawcy było zasygnalizowanie raczej tego systemu, wskazanie urzędowi najkorzystniejszej ewentualności a nie dyrektywy (...)”, zob. Z. Chmielewski, *Procesy aktotwórcze w polskich urzędach miejskich 1918-1939*, Szczecin 1983, s. 67.

²¹ S. Stosyk, *Przepisy kancelaryjne dla urzędów administracji publicznej w teorii i praktyce*, Warszawa 1934, s. 22.

²² Tamże, s. 29, S. Stosyk, jeden z autorów przepisów z 1931 r., pisał: „(...) Naogół w praktyce umieszczone prowadzenie akt: w ministerstwach – w departamentach lub wydziałach, w urzędach II instancji – w wydziałach, w urzędach I instancji – w referatach. (...) Wspomniane rozwiązania typowe nie przeszkadzają jednak w świetle przepisów ramowych innym rozwiązaniom. Np. prowadzenie akt można w ministerstwie poruczyć pewnej części departamentu lub zdecentralizować na poszczególne wydziały ewentualnie nawet częściowo na niektóre referaty w wydziałach (...)”.

maszynistka, archiwistka oraz rejestrator. Tym samym nie spełniono podstawowego kryterium decentralizacji registratury opartego na udziale referenta²³. Późniejsza interpretacja przepisów ramowych z 1931 r. – tak samo jak w przypadku umieszczenia czynności kancelaryjnych – pozwalała na odstępstwa w udziale pracowników merytorycznych w czynnościach kancelaryjnych²⁴. Zostały one zastosowane w centrali MSZ oraz innych ministerstwach. W tych ostatnich, w przeciwieństwie do resortu spraw zagranicznych, zlikwidowano kancelarie wydziałowe. Ich zadania były wykonywane dalej przez personel kancelaryjny²⁵.

Wymienionym tytułom służbowym można w większym stopniu przypisać czynności kancelaryjne²⁶. Szczególne znaczenie mają tutaj oddziały kancelaryjne. Wykonywano w nich: rejestrację i dołączenie akt (kancelista), sporządzanie czystopisów (maszynistka) oraz przechowywanie akt (archiwistka). Kontrolę nad personelem sprawował kierownik kancelarii. Normował to §10 *Tymczasowych przepisów kancelaryjnych dla Ministerstwa Spraw Zagranicznych*. Według nich: „Kancelaria wydziałowa podlega bezpośrednio naczelnikowi wydziału, który może powierzyć czuwanie nad pracą kancelaryjną jednemu z podwładnych mu urzędników”²⁷. Prawdopodobnie kierownik kancelarii, oprócz czynności merytorycznych, mógł wykonywać także prace kancelaryjne. Potwierdza to sytuacja m.in. w Wydziale Szyfrów, gdzie w oddziale kancelaryjnym pracowało tylko trzech urzędników – kierownik kancelarii oraz dwóch kancelistów. Przypadek ten w szerszym kontekście funkcjonowania obsługi kancelaryjnej poszczególnych komórek może posłużyć do wykazania dalszej analogii do okresu z lat 1929-1930. Dotyczyło to różnej liczby personelu kancelaryjnego przypadającego na określone oddziały kancelaryjne oraz wynikający z tego ciężar rozłożonych czynności. Być może różnice te wynikały, tak jak w okresie poprzednim, z charakteru pracy poszczególnych komórek. Przykładem potwierdzającym tę tezę może być wspomniany Wydział Szyfrów lub Wydział Hi-

²³ S. Stosyk, *Przepisy...*, s. 22; H. Robótka, *Kancelaria...*, s. 99; B. Ryszewski, *O niektórych podstawowych pojęciach archiwalnych (kancelaria, registratura, zespół archiwalny)*, „Zeszyty Naukowe Mikołaja Kopernika w Toruniu. Historia” t. 5, z. 35, 1969, s. 98, przypis 17; J. Kościółek, dz. cyt., s. 106.

²⁴ S. Stosyk, *Przepisy...*, s. 30. W cytowanym już komentarzu wyjaśniał: „(...) Autorzy przepisów wychodzili z założenia, że w pewnych typach urzędów – np. w urzędach centralnych lub niektórych działach pracy np. w pewnych wydziałach lub referatach fachowych – obciążenie referentów obowiązkiem prowadzenia akt byłoby nieraz połączone ze szkodą dla racjonalnego wykorzystania personelu referendarskiego (...)”.

²⁵ H. Robótka, *Kancelaria...*, s. 99. Dla porównania, podobna sytuacja związana z brakiem zdecentralizowania czynności kancelaryjnych wystąpiła także w urzędach wojewódzkich. Jak stwierdziła H. Robótka: „(...) Zatem rok 1931 nie jest cezurą wprowadzenia kancelarii zdecentralizowanej w urzędach wojewódzkich, wbrew twierdzeniom funkcjonującym w dotychczasowej literaturze przedmiotu, natomiast jest datą wprowadzenia systemu bezdziennikowego. Była to zatem połowiczna tylko reforma kancelarii w urzędach wojewódzkich (...)”, zob. H. Robótka, *Kancelaria...*, s. 150. Potwierdza to praca M. Dereszyńskiej-Romaniuk, *Kancelaria Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu*, Warszawa 1998. Odmienne przedstawiała się sytuacja w starostwach, reforma wprowadzająca zdecentralizowany model obsługi kancelaryjnej, zob.: H. Robótka, *Kancelaria...*, s. 178. M. Konstankiewicz, dz. cyt., s. 123.

²⁶ Przez cały 1933 r. w „Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Spraw Zagranicznych” (działy dotyczące ruchu służbowego) personel kancelaryjny posiadał stopnie adiunkta kancelaryjnego i rejestratora, zob.: Dz.Urz.MSZ, 1933, nr 6, poz. 45; nr 7, poz. 54; nr 18, poz. 155; nr 21, poz. 186.

²⁷ Dz.Urz.MSZ, 1932, nr 26, poz. 187.

storyczno-Naukowy. W tym ostatnim znajdowało się Archiwum Centralne MSZ. Nie wymagało to obecności dodatkowych pracowników kancelaryjnych. Czynności kancelaryjne mogły być wykonywane przez naczelnika wydziału, kierownika archiwum bądź przez jedną z innych osób zatrudnionych w tej komórce archiwistek²⁸.

Obecne rozwiązania, w porównaniu do modelu z 1930 r., wskazują na spadek liczebności personelu kancelaryjnego z 43% do 30% ogółu wszystkich urzędników w centrali MSZ. Obsługa kancelaryjna z 1930 r. - oparta na 122 pracownikach - w kwietniu 1933 r. została zastąpiona 63 osobami. Sytuacji tej nie należy wiązać tylko z ruchem służbowym pracowników kancelaryjnych²⁹. Wiązało się to z nowym systemem kancelaryjnym, wprowadzanym stopniowo od stycznia 1932 r., a obowiązującym w pełni od kwietnia 1933 r. Tym samym, pozwala to na postawienie tezy o zależności pomiędzy zmianami w funkcjonowaniu systemu kancelaryjnego, a jego poszczególnymi elementami³⁰. Biorąc pod uwagę krótki okres funkcjonowania tych zmian, pełny efekt reformy, mogącej mieć wpływ na organizację, należy badać po 1934 r.

W porównaniu do poprzedniego okresu zmieniła się postać rejestracji pism oraz sposób ich przechowywania. W miejsce dawnego dziennika podawczego, służącego do rejestracji korespondencji, został wprowadzony rejestr akt oraz wykaz akt. W myśl zapisów instrukcji, rejestracja w obrębie danej sprawy dokonywana była tylko raz. Odpowiadał jej numer hasła z wykazu akt, tworząc część znaku sprawy. Od 1 stycznia 1933 r. nadal wykorzystywano dawny plan akt pt. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych* z 1928 r.³¹. 1 kwietnia 1933 r. zastąpił go nowy wykaz akt pt. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*³².

---

²⁸ Szczegółowe zatrudnienie w Wydziale Historyczno-Naukowym (P.IV) zob. *Rocznik Służby Zagranicznej według stanu na 1 kwietnia 1933 r.*, Warszawa 1933, s. 141. Brak pracowników kancelaryjnych nie świadczył o prowadzonych czynnościach kancelaryjnych. Wynikały one z charakteru pracy samego wydziału, polegającego na przyjmowaniu dokumentów z poszczególnych komórek organizacyjnych MSZ, jak i placówek zagranicznych. W tym ostatnim przypadku niezbędne było prowadzenie korespondencji, jej rejestracja i przechowywanie, zob. AAN, Ambasada RP w Berlinie, sygn. 3019.

²⁹ Np. w 1932 r. personel kancelaryjny podlegał zwolnieniom, przeniesieniom, przydziałom oraz innym okolicznościom związanym ze stosunkiem pracy, zob. Dz.Urz.MSZ, 1932, nr od 1 do 23. Dodatkowo w okresie od maja do czerwca 1933 r. część personelu kancelaryjnego (19 osób) na stanowisku rejestratora i adiunkta kancelaryjnego została przeniesiona do II kategorii urzędników na stanowisko sekretarza lub asesora, Dz.Urz.MSZ, 1933, nr 11, poz. 101.

³⁰ W Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w wyniku reorganizacji z 1927 r. nastąpił m.in. spadek liczby personelu kancelaryjnego z 85 do 43 urzędników. Podobna sytuacja miała miejsce w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Wskutek wprowadzonego od 1 I 1928 r. systemu kartotekowego we wszystkich wydziałach nastąpiło zmniejszenie personelu kancelaryjnego z 89 osób do 62, zob.: T. Serafin, *O służbie kancelaryjnej w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i władzach szkolnych II i I instancji*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1931, nr 7, s. 251; A. Robaczewski, *Biurowość w Polsce*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1930, nr 19, s. 688.

³¹ Potwierdza to analiza akt oraz wysokie liczby zamieszczone w tekście instrukcji, zob. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1928.

³² Dz.Urz.MSZ, 1933, nr 7, poz. 46, *Zarządzenie w sprawie haseł rejestratury MSZ*. Zgodnie z treścią zarządzenia rejestr haseł wyszedł w postaci osobnej broszury, zob. AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*.

Korespondencję przychodzącą z Biura Podawczego lub wpływającą bezpośrednio do wydziałów odbierały kancelarie wydziałowe. Następnie była ona rejestrowana³³. Z ogólnej rejestracji w centrali MSZ wyłączono:

- a) okólniki i komunikaty wewnętrzne, przechowywane osobno,
- b) komunikaty i wycinki prasowe, które nie dotyczyły MSZ,
- c) sprawozdania handlowe, giełdowe,
- d) odpisy raportów i pism przesyłanych do wiadomości,
- e) ponaglenia,
- f) odpowiedzi na ankiety,
- g) inne, według uznania naczelnika wydziału.

Rejestracja pism wyrażała się umieszczeniem znaku akt na wcześniej postawionych pieczętkach wpływu. Przybierał on postać liczbową. Bardzo często był łączony z oznaczeniami literowymi. Pierwszym jego elementem był numer hasła z wykazu akt. Pomiędzy styczniem a marcem 1933 r. numer ten wybierano z 6 tys. haseł. Od 1 kwietnia 1933 r. wykaz akt posiadał już tylko 900 haseł. Ich treść miała odpowiadać rejestrowanej korespondencji. Kolejnym elementem znaku akt była liczba bieżąca wpływu, wpisywana do rejestru akt (Rys. 1)³⁴.

..... Nazwa wydziału odbita stemplem						
REJESTR AKT.....						
Tom..... Rok.....						
Lp.	NADAWCA	SPRAWA	L[iczb]a lub data obca	Otrzymano	Wysłano	Uwagi
1	2	3	4	5	6	7

Rys. 1 Wzór rejestru akt

Według instrukcji, rejestr akt znajdował się w teczkach lub podteczkach rejestraturowych. Zastąpił on dawne spisy zawartości oraz dzienniki podawcze. Oprócz pism otrzymywanych, wpisywano do niego także korespondencję wysyłaną z inicjatywy MSZ. W tym celu rubrykę drugą oznaczano skrótem z.u. (z urzędu). Przy tego rodzaju pismach rubryka czwarta była przekreślana linią poziomą. W rubryce piątej podawano datę rejestracji pisma, będącą odpowiednikiem daty otrzymania. Ostatnią rubrykę stanowiły uwagi kancelaryjne np. odłożyć do akt (*ad acta*). W przeciwieństwie do dziennika podawczego, rejestr akt nie zawierał informacji dotyczących sposobu załatwienia pisma. Znajdowały się one w aktach stanowiących sprawę.

³³ Pominęto w tym miejscu pełne omówienie obiegu pism oraz odstępstwa wynikające z charakteru korespondencji dotyczącej m. in. telegramów czy pism tajnych.

³⁴ Dz.Urz.MSZ, 1932, nr 26, poz. 187, Wzór nr 2. W praktyce napisy Rejestr Akt, Tom i Rok były na jednej linii, zob. AAN, MSZ, sygn. 9309.

Po zapisaniu na pieczęcie wpływu numeru hasła z wykazu akt, łamanego przez numer kolejny wpływu, powstawał znak akt. Mógł on przybrać postać 5601/3 lub 501/2. Pierwsze liczby oznaczały hasło „Dziennik Urzędowy MSZ” w występujących kolejno po sobie pomocach - *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych* z 1928 r. oraz *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych* z 1933 r. Bardzo często, co potwierdzają akta, po kolejnym wymienionym numerze umieszczano rok np. 78/1/34³⁵. Znak akt przybierał szerszą postać po założeniu podteczek. Przedstawiał się on następująco: 421/2/263 lub 5553/W/34³⁶. W pierwszym przypadku numer podteczki oznaczono cyfrą 2. Litera W dotyczyła akt osobowych.

Rejestrację za pomocą wykazu z 1933 r. potwierdzają m.in. akta Wydziału Polityki Emigracyjnej (E.I)³⁷. W nim jedno z pism zostało zarejestrowane pod znakiem 282/6/26, w którym liczba 282 to hasło „Centralna organizacja Polaków za granicą” z wykazu akt z 1933 r., 6 to numer podteczki a 26 to liczba bieżąca wpływu, pod którą zarejestrowano pismo w rejestrze akt. O łączeniu spraw świadczy dalsza analiza akt tego wydziału z 1934 r. Ta sama sprawa o znaku 282/6/26 z 1933 r. została zarejestrowana w roku następnym pod sygnaturą 282/6/29³⁸.

Inną postać miał znak akt łączący w sobie oznaczenia literowe z liczbowymi. Wynikała ona zarówno z budowy wykazu akt, jak i spraw pojawiających się w toku działalności urzędu, dla których zarezerwowano osobne oznaczenia literowe. Te ostatnie wprowadzała instrukcja *Hasel Rejestratury MSZ* z 1933 r., w której zrezygnowano z terytorialnego umieszczania poszczególnych spraw³⁹. Ustalono zasadę mówiącą, że: „(...) decydującą rzeczą przy rejestrowaniu i odkładaniu akt jest samo zagadnienie, a dopiero dalszą jego cechą może być terytorialne pochodzenia sprawy (...)”⁴⁰. Jako przykład takiej rejestracji podano sprawę stosunków ekonomicznych Francji z Turcją. Pisma w tych sprawach – wychodzące lub wpływające z Ambasady RP w Paryżu – miały być rejestrowane pod znakiem 19 F. Ten sam znak otrzymywała korespondencja w Wydziale Zachodnim (P.II) w Centrali MSZ, zajmującym się sprawami ekonomicznymi i politycznymi Francji. Liczba „19”, według nowego wykazu akt z 1933 r., oznaczała „Stosunki ekonomiczne poszczególnych państw z zagranicą z wyjątkiem Polski”. Dla każdego państwa zakładano osobną podteczkę. W omawianym przypadku litera „F” oznaczała Francję. Odstępstwa od rejestracji pism pod znakiem 19 F mogły nastąpić tylko w innym wydziale Centrali MSZ, zajmującym się sprawami stosunków ekonomicznych Francji z Turcją. Dotyczyło to Wydziału Wschodniego (P.III). W nim korespondencję taką rejestrowano pod znakiem 19 T, litera T oznaczała Turcję, należącą do kompetencji Wydziału Wschodniego.

³⁵ AAN, MSZ, sygn. 1528.

³⁶ AAN, MSZ, sygn. 184. Znak 5553/W/34 został podany z *Tymczasowych przepisów*, powołujących się na hasła rejestru z 1928 r.

³⁷ AAN, MSZ, sygn. 9862.

³⁸ Tamże.

³⁹ AAN, MSZ, sygn. 192 A.

⁴⁰ Tamże.

W rzeczywistości sposób łączenia oznaczeń literowych z cyfrowymi był różny, np. w Wydziale Prasowym (P.VI) przed znakiem z wykazu akt, numerem podteczki oraz numerem wpływu umieszczano oznaczenia literowe. Sygnatura ta wyglądała następująco: C49/3/5⁴¹. Było to niezgodnie z instrukcją, która nakazywała umieszczanie skrótu literowego państwa po znaku liczbowym hasła z wykazu akt. Dodatkowo zdarzały się przypadki umieszczania roku, którego akta dotyczyły. Zazwyczaj był on wpisywany na końcu znaku akt, np. C49/2/2/34⁴². Było to również wbrew obowiązującej instrukcji kancelaryjnej.

Inna postać znaku akt, łączącego w sobie oznaczenia literowe z cyfrowymi, wynikała z budowy poszczególnych haseł w rejestrze akt np.:

851. Mniejszości w Polsce

- a) Niemcy,
- b) Ukraińcy,
- c) Białorusini,
- d) Litwini,
- e) Żydzi.

Taki przykład hasła, łączącego oznaczenia literowe z cyfrowymi, można spotkać w aktach Wydziału Wschodniego z 1934 r⁴³. Np. pismo Poselstwa Rzeczypospolitej Polskiej w Hadze z 7 września 1934 r. do MSZ zostało zarejestrowane pod znakiem 851b/2. Tym samym litera „b” oznaczała podteczkę, w której dane pismo zarejestrowano w rejestrze akt pod liczbą porządkową 2.

W celu wyszukania akt poprzednich, w wydziałach prowadzono skorowidz nazwiskowy (Rys. 2)⁴⁴, do którego wpisywano imiona, nazwiska osób, bądź nazwy firm lub instytucji występujące w korespondencji.

Skorowidz nazwiskowy				
Zawadzki(a)				
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Antoni	Zajście graniczne...	1930...	3194	ur. 1892
Czesław	Stwierdzenie obyw[atelstwa]	1931	5277	.....

Rys. 2 Przykład wypełnionego skorowidza nazwiskowego.

Według instrukcji kancelaryjnej przy każdym nazwisku lub nazwie instytucji wpisywano krótkie określenie sprawy. Służyła do tego rubryka numer dwa. W kolejnych podawano rok wraz z numerem hasła z wykazu akt. Ponadto w przypadku

⁴¹ AAN, MSZ, sygn. 7020.

⁴² AAN, MSZ, sygn. 7019.

⁴³ AAN, MSZ, sygn. 5316.

⁴⁴ Dz.Urz.MSZ, 1932, nr 26, poz. 187, Wzór nr 3. W aktach zachowało się bardzo mało skorowidzów, zob. AAN, MSZ sygn. 2057.

nazwisk jednakowych zalecano umieszczać informacje dodatkowe. Mogły to być np.: rok urodzenia, imiona rodziców lub miejsce urodzenia⁴⁵.

Pisma z adnotacją „do wiadomości”, przesyłane między wydziałami, rejestrowano w specjalnej pomocy kancelaryjnej o nazwie Kontrola akt obcych (Rys. 3)⁴⁶.

a) Napis na okładce i karcie tytułowej:

Ministerstwo Spraw Zagranicznych Wydział ..... Kontrola Akt Obcych Za czas od ... 193... do ... 19...
--

b) Rubryki po drugiej stronie kontroli akt obcych:

D a t a otrzymania	L i c z b a obca	SPRAWA	Referent	Kiedy i komu przesłano	Uwagi

Rys. 3 Wzór kontroli akt obcych.

Duże zmiany nastąpiły także w zakresie przechowywania pism. W latach 1919–1932 w Centrali MSZ funkcjonowały różne systemy układu akt w registraturach. Różnorodność ta oraz brak z góry ustalonych kryteriów doprowadziły do trudności w odtworzeniu logicznych związków rzeczowych pomiędzy teczkami z poszczególnych lat⁴⁷. Sytuację tę starano się unormować. Okólnik z dnia 21 grudnia 1928 r. wprowadził *Hasła Regestrury MSZ*. Odtąd w całym resorcie spraw zagranicznych miał obowiązywać jednolity podział akt, oparty na hasłach rzeczowych⁴⁸. W praktyce zastosowano je dla mniej ważnych grup akt⁴⁹. Zmiany te zaczęły obowiązywać dopiero od 1 stycznia 1933 r. Z uwagi na wspomniane wejście w życie od 1 kwietnia 1933 r. nowego wykazu akt, przez 3 miesiące obowiązywały wspomniane *Hasła Regestrury MSZ* z 1928 r.

Jak już wspomniano, na etapie rejestracji omówiony znak akt miał być zapisany na teczkach lub podteczkach. Oprócz określenia treści sprawy, podawał jej miejsce w wykazie akt⁵⁰. Integracja tych dwóch czynności w jednej pomocy wymaga omówienia ich budowy. Pozwoli to na pokazanie sposobu formowania teczek oraz budowy registratur.

⁴⁵ Dz.Urz.MSZ, 1932, nr 26, poz. 187.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ B. Kroll, *Wstęp do inwentarza Ministerstwa Spraw Zagranicznych z lat [1917] 1918–1939 [1949]*, Warszawa 1969, s. 24; maszynopis, AAN, registratura własne,teczka zespołu akt Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie z lat 1918-1939.

⁴⁸ *Hasła Regestrury Ministerstwa Spraw Zagranicznych* (dalej *Hasła Regestrury MSZ*), Warszawa 1928, s. II.

⁴⁹ *Wstęp do inwentarza Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie z lat [1915-1917] 1918-1939* (dalej: *Wstęp do inwentarza...*), Warszawa 2000, s. 13.

⁵⁰ Cz. Biernat, *Problemy archiwistyki współczesnej*, Warszawa 1977, s. 100.

Systematyzacja akt w *Hasłach Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych* z 1928 r. odbywała się według dwóch grup: „Stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z zagranicą” oraz „Sprawy wewnętrzne Ministerstwa Spraw Zagranicznych”. Pierwszą grupę podzielono z kolei na dwie mniejsze: „Dział Terytorialny” i „Dział Ogólny”. Każda z nich posiadała dalsze podziały⁵¹. „Dział terytorialny” obejmował „Stosunki dwustronne pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a poszczególnymi państwami”⁵². Te ostatnie stanowiły pierwszy szczebel podziału. W dalszej kolejności każda z nich (np. Francja) składała się z większej liczby grup spraw (np. Komunikacja). Przyporządkowano im hasła rzeczowe, dzieląc je w wielu przypadkach na podhasła. Ich treść określała zawartość późniejszych teczek lub podtecek w rejestraturach. Każde hasło rzeczowe oznaczono kolejnymi cyframi rzymskimi, podhasła literami alfabetu np.:

Rumunia.

Sytuacja polityczna Rumunii.

3891. Stosunki polityczne z zagranicą z wyjątkiem Polski:

- a. z Ligą Narodów,
- b. z państwami środkowo-europejskimi,
- c. z wielkimi mocarstwami,
- d. z państwami bałkańskimi,
- e. z ZSRR,
- f. z innymi państwami.

3892. Stosunki wewnętrzne Rumuni:

- a. ustrój, rząd, parlament,
- b. sprawa dynastii,
- c. sprawy wyznaniowe.

Analiza „Działu Terytorialnego” prowadzi do wniosku o występowaniu w jego obrębie 43 państw. Każde z nich zawierało od 5 do 10 mniejszych grup spraw. Cechą charakterystyczną dla większości państw było występowanie w każdym z nich tych samych, powtarzających się grup. Najczęściej były to: „Organizacja stosunków dyplomatycznych z Polską” (37); „Umowy z Polską” (41); „Sytuacja polityczna” (41); „Prasa i propaganda” (40); „Komunikacja” (40); „Sprawy ekonomiczne” (41); „Stosunki polityczne” (33); „Stosunki ekonomiczne” (31) oraz „Sprawy wojskowe” (20)⁵³.

W budowie każdego z państw uwagę zwraca m.in. brak konsekwencji w formowaniu grup spraw. Bardzo szybko zaczęto rozbijać je na mniejsze grupy. Sytuacja taka miała miejsce w przypadku grupy spraw „Stosunki polityczne i ekonomiczne”. Początkowo zastosowano je dla państw Abisynia oraz Afganistan. W kolejnych zostały one rozbite na: „Stosunki polityczne Polski z...” (np. Francją), „Stosunki ekonomiczne Polski z...” (np. Francją), „Stosunki polityczne...” (np. pol-

⁵¹ *Hasła Rejestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. II.

⁵² Tamże.

⁵³ Tamże, s. 1-188; Obliczenia własne. W nawiasach podano liczbę państw, w których pojawiło się dane hasło.

sko-albańskie), „Stosunki ekonomiczne...” (np. polsko-albańskie) oraz „Stosunki polityczne...” (np. małych państw Ameryki Południowej i Środkowej z Polską).

Podobnie jak państwa, tak i wspomniane grupy spraw w wielu przypadkach składały się z tych samych haseł rzeczowych. Przykładem mogą być „Umowy z Polską” występujące w państwach: Belgia, Brazylia, Portugalia. W każdym z nich hasła pozostały te same: „Polityczne” (751, 881, 3841); „Handlowe” (752, 882, 3842); „Koncyliacyjno-arbitrażowe” (753, 883, 3843); „O pomocy prawnej” (754, 884, 3844); „Ekstradycyjne” (755, 885, 3845); „Pocztowe” (756, 886, 3846); „Komunikacyjne” (757, 887, 3847); „Inne” (758, 888, 3848)⁵⁴.

Występujące w poszczególnych państwach te same grupy spraw, różniły się między sobą. Na przykład grupa „Komunikacja” w państwie Rumunia posiadała 20 haseł (3391–4010), z czego 7 stanowiły hasła niewypełnione⁵⁵. Inaczej wyglądała sytuacja w Portugalii. Tam grupa „Komunikacja” posiadała tylko 10 haseł niewypełnionych⁵⁶. Wynikać to mogło z faktu, że oba podziały (I i II stopnia) analizowano osobno, na postawie dostępnych akt⁵⁷.

Każde hasło rzeczowe, w odróżnieniu od państw, czy grup spraw, zostało przyporządkowane odpowiedniemu numerowi, tworząc daną teczkę. W obrębie nich wprowadzono podhasła, mające oznaczenia literowe. Ogólnie „Dział terytorialny” posiadał 4760 haseł, począwszy od numeru 1, co dawało 4760 wszystkich możliwych do wykorzystania teczek. Na tak dużą liczbę wpłynęło wprowadzenie haseł niewypełnionych, których treść miał być wpisana w późniejszym okresie. Klasyfikacja taka, jak pisał T. Manteuffel: „nie daje jednak oczekiwanych rezultatów, z tego powodu, że liczba zarezerwowanych sygnatur w jednym dziale może okazać się w praktyce zbyt szczupłą, w innym zbyt wielką”⁵⁸. Dowodzi tego np. analiza grupy „Umowy z Polską” w państwach Łotwa i Norwegia. W tym pierwszym nie wprowadzono wolnych sygnatur, natomiast w państwie Norwegia utworzono 2 teczki do dalszego wykorzystania⁵⁹. Brak wolnych sygnatur rekompensowało częściowo hasło „Inne”, zastosowane w budowie „Umów z Polską” w państwie Łotwa. Nie było to rozwiązanie praktyczne w przypadku wystąpienia w przyszłości w obrębie tego państwa większej liczby spraw. Późniejsze wskazówki dotyczące sporządzania wykazów akt stanowczo zabraniały używania tego elementu⁶⁰.

⁵⁴ Tamże, s. 30, 35, 151–152. W nawisach podano numery haseł rzeczowych.

⁵⁵ Tamże, s. 157–158.

⁵⁶ Tamże, s. 152–153.

⁵⁷ Omawiane *Hasła Rejestratury* sporządził T. Manteuffel. Należy się zgodzić z H. Robótką, która wskazuje, że: „(...) Zastanawiający jest fakt przygotowania przez tak wytrawnego archiwistę, jakim był T. Manteuffel, planu rejestratury zamiast wykazu akt. Jedynym logicznym wytłumaczeniem jego postępowania w tym konkretnym przypadku może być akceptacja przez T. Manteuffla metod systematyzowania akt stosowanych w MSZ. Taka akceptacja była pewnego rodzaju koniecznością, o ile nie chciało się komplikować pracy Ministerstwa wprowadzeniem nowych schematów układania akt (...)”, zob. H. Robótko, *Kancelaria...*, s. 93.

⁵⁸ T. Manteuffel, *Wykaz akt. Wskazówki praktyczne*, Warszawa 1935, s. 15. Słowa T. Manteuffela odnosiły się do późniejszego wykazu akt MSZ z 1933 r. Dobrze obrazują sytuację mającą miejsce w *Hasłach Rejestratury MSZ z 1928 r.*

⁵⁹ *Hasła Rejestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 127, 141.

⁶⁰ T. Manteuffel, *Wykaz...*, s. 34. *Hasła Rejestratury* w okresie stosowania próbowano modyfikować

Podobny, czteroszczebłowy podział posiadał „Dział Ogólny”. Obejmował on „wszystkie inne sprawy zagraniczne Rzeczypospolitej Polskiej, wychodzący poza ramy stosunków dwustronnych”⁶¹. Miejsce państw zastąpiły takie hasła ogólne, jak: „Liga Narodów”, „Stolica Apostolska” czy „Prasa i Propaganda”. W obrębie każdego z nich dalszy podział obejmował w kolejności większe grupy spraw, hasła rzeczowe oraz podhasła. Tak jak poprzednio, oznaczenia w postaci numerów oraz liter otrzymały tylko hasła rzeczowe oraz podhasła. Te pierwsze obejmowały numery od 4761 do 5500, co dawało 740 wszystkich teczek⁶².

„Dział Ogólny” posiadał 12 haseł ogólnych⁶³. W nich nastąpiło zerwanie ze stosowaną poprzednio praktyką powtarzania tych samych grup spraw w poszczególnych hasłach. W dalszym ciągu dla obu tych podziałów nie wprowadzono żadnych oznaczeń. Jako przykład budowy tej części *Haseł Regestratury MSZ*, można podać takie hasła główne, jak „Prasa i Propaganda” oraz „Liga Narodów”. To pierwsze obejmowało grupy: „Organizacja służby prasowej”; „Informacje o prasie”; „Sprawozdania z prasy i dla prasy”; „Propaganda kulturalna”; „Wystawy międzynarodowe”; „Wydawnictwa”; „Plan łączności z urzędami zagranicznymi” oraz „Instytucje polityki i propagandy zagranicznej”⁶⁴. Bardziej rozbudowaną postać miało hasło „Liga Narodów”. Składało się z następujących grup spraw: „Organizacja delegacji polskiej przy L[idze] N[arodów]”; „Organa Ligi Narodów”; „Międzynarodowa gwarancja bezpieczeństwa”; „Sprawy polityczne”; „Kwestie prawne”; „Mniejszości”; „Czynności administracyjne Ligi Narodów”; „Działalność techniczna”; „Działalność społeczna”; „Trybunały międzynarodowe”; „Międzynarodowe Biuro Pracy” oraz „Różne”⁶⁵. W pierwszym przykładzie uwagę zwracają określenia „Prasa i Propaganda” oraz „Organizacja służby prasowej”. Te same nazwy funkcjonowały w 40 hasłach głównych (państwach) „Działu Terytorialnego”. W tym ostatnim, np. w państwie Węgry, w grupie „Prasa i Propaganda” pod numerem 4591 zapisane było hasło „Organizacja służby prasowej”⁶⁶. Prowadzi to do wniosku, że sprawa dotycząca organizacji służby prasowej mogła być zapisana w dwóch miejscach *Haseł Regestratury MSZ* z 1928 r. Duże zastrzeżenia może budzić obecność grupy „Różne” w hasle głównym „Liga Narodów”⁶⁷. Umieszczenie jej już na drugim stopniu podziału jeszcze w większym stopniu mogło powodować błędną klasyfikację dokumentów. Świadczą o tym hasła rzeczowe, gdzie z 10 wszystkich aż 6 stanowiły hasła wolne.

Wśród wspomnianej liczby 740 wszystkich teczek w „Dziale Ogólnym”, znajdowały się w nim hasła wolne. Utworzone w każdej grupie spraw, obok właściwych haseł rzeczowych, miały być uzupełniane w miarę pojawiania się nowych spraw w trakcie działalności urzędu.

---

oraz zmieniać. Jedną z prób był projekt nowego wykazu Poselstwa RP w Berlinie z 1931 r., zob. AAN, Ambasada RP w Berlinie, sygn. 3020.

⁶¹ *Hasła Regestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. II.

⁶² Tamże, s. 188-216. Obliczenia własne. O hasłach niewypełnionych w dalszej części.

⁶³ Tamże, s. 188-216. Obliczenia własne.

⁶⁴ Tamże, s. 199-201.

⁶⁵ Tamże, s. 188-193.

⁶⁶ Tamże, s. 181.

⁶⁷ Tamże, s. 193.

Do innego problemu należała poruszona już kwestia rozbijania spraw pomiędzy różne części *Hasel Registratury*. Proces ten należy badać uwzględniając tytuły hasel rzeczowych. Potwierdza to hasło „Sprawy Konsularne” w „Dziale Ogólnym”. W nim z grupy „Stosunki konsulatów polskich z władzami obcymi” wyłączono „Umowy i konwencje konsularne”. Były one umieszczane w „Dziale Terytorialnym”, w hasle dotyczącym danego państwa w grupie „Umowy”⁶⁸. Podobnie rozbijano grupy „Sprawy kolejowe”, „Sprawy morskie” czy „Sprawy samochodowe” w hasle „Komunikacja i Tranzyt” w „Dziale Ogólnym”. Z tych grup wyłączano sprawy konwencji i konferencji (kolejowe, morskie, samochodowe), umieszczane w osobnej grupie „Umowy Zbiorowe” w „Dziale Ogólnym” pod odpowiednimi numerami hasel⁶⁹.

Druga grupa „Sprawy wewnętrzne MSZ”, odmiennie niż dwa wyżej omówione działy, posiadała podział trójsczeblowy. Dzieliła się na: grupy spraw, hasła rzeczowe oraz podhasła. Wśród tych pierwszych można wymienić takie hasła, jak: „Minister”; „Sekretariat Ministra”; „Organizacja MSZ”; „Biurowość MSZ”; „Sprawy Personalne” czy „Fachowe przygotowanie urzędników”⁷⁰. Ogólna ich liczba wynosiła 29⁷¹. Już wstępna analiza tej części potwierdza kontynuację rozbijania ich na mniejsze. Widać to na przykładzie spraw budżetu. Został on podzielony na: „Budżet zwyczajny”; „Budżet nadzwyczajny” oraz „Różne budżetowe”. Podobnie podzielono „Sprawy finansowe” tj. podzielone je na 4 grupy dotyczące: kwestii ogólnych, ambasad i poselstw, konsulatów oraz delegacji i komisji⁷². Jeden z takich tytułów miał postać „Sprawy finansowe (budżety, sprawozdania rachunkowe, opłaty konsularne, przekazy osób trzecich, lokal, inwentarz oraz t.p.) konsulatów”⁷³.

Nie zmieniła się pozycja oraz budowa hasel rzeczowych oraz podhasel w tej grupie. W dalszym ciągu każda z nich przyporządkowana była odpowiedniemu numerowi bądź literze alfabetu, tworząc teczki bądź podteczki rejestratorowe. Ogólnie „Sprawy wewnętrzne MSZ” obejmowały hasła od numeru 5501 do numeru 6060. Tworzyło to 560 wszystkich teczek, możliwych do wykorzystania⁷⁴. Na tak dużą liczbę wpłynęło wprowadzenie licznych podziałów w tym funkcjonowanie hasel wolnych oraz podhasel. Sytuację tę można przedstawić na podstawie wymienionych wcześniej grup: „Budżet zwyczajny” lub „Sprawy finansowe (budżety, sprawozdania rachunkowe, opłaty konsularne, przekazy osób trzecich, lokal, inwentarz oraz t.p.) ambasad i poselstw”. W tej pierwszej obejmującej hasła od 5651 do 5690, klasyfikacja akt odbywała się według odpowiednich działów oraz paragrafów budżetu np. „5652” – „Dział I § 1 – Uposażenie”; „5653” – „Dział 1 § 2 – Różne wydatki osobowe” lub „5668” – „Dział IV § 10 poz. 2 – Wysoki Komisarz

⁶⁸ *Hasła Registratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 206.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 196, 203-204.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 216-218.

⁷¹ *Ibidem*, s. 216-234. Obliczenia własne.

⁷² *Ibidem*, s. 224-230.

⁷³ *Ibidem*, s. 225-229.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 216-234. Obliczenia własne.

Ligi Narodów w Gdańsku⁷⁵. Inaczej wyglądała budowa grupy spraw pod tytułem „Sprawy finansowe (budżety, sprawozdania rachunkowe, opłaty konsularne, przekazy osób trzecich, lokat, inwentarz oraz t.p.) ambasad i poselstw”. Tam każda teczka (hasło rzeczowe) była podzielona według miasta w układzie alfabetycznym, w którym funkcjonowała dana ambasada, bądź poselstwo. Np. 5731 – „Angora”, 5749 – „Oslo” lub 5760 – „Tokio”. Tego typu podział przewidziany dla 40 haseł rzeczowych (od numeru 5731 do 5770), wykorzystano dla 33 haseł. Pozostałe 7 haseł pozostało niewypełnione⁷⁶.

Analiza haseł rzeczowych pozwala prześledzić dalszy podział spraw. Z grupy „Podróże służbowe” wyłączono sprawy paszportowe i wizowe. Miały być one umieszczone w „Dziale Ogólnym” w grupach „Sprawy paszportowe” oraz „Sprawy Wizowe”⁷⁷. Z kolei część spraw z „Działu Ogólnego” przenoszono do „Działu Terytorialnego” oraz „Spraw wewnętrznych MSZ”. Sytuację tę można prześledzić na podstawie grupy „Kontrola działalności polskich urzędów konsularnych” w „Dziale Ogólnym”⁷⁸.

Przedstawiona powyżej budowa *Haseł Registratury MSZ* – służącą od 1929 r. jako pomoc w części registratur, a od 1 stycznia 1933 r. jako podstawa nowego systemu kancelaryjnego – okazała się pomocą zbyt obszerną, a w konsekwencji mało sprawną. Systematyzacja całości akt, oparta na licznych podziałach wewnętrznych, wprowadziła dowolność formowania teczek rzeczowych⁷⁹. W związku z tym w latach 1931-1932 przystąpiono do ponownej analizy *Haseł Registratury*⁸⁰. Efektem tego było wprowadzenie od 1 kwietnia 1933 r. nowej pomocy pod nazwą *Hasła Rejestratury MSZ*. Zaczęły one obowiązywać dopiero po 3 trzech miesiącach od wprowadzenia nowego systemu kancelaryjnego. Sytuacja ta wynikała z rozbudowanej struktury organizacyjnej MSZ (centrala i placówki zagraniczne), w której zastosowano nowe regulacje.

Hasła Rejestratury MSZ zbudowane były z dziesięciu działów głównych: 1 – „Państwa obce”; 2 – „Stosunki Rzeczypospolitej z państwami obcemi”; 3 – „Organizacje i instytucje międzynarodowe”; 4 – „Zagadnienia specjalne”; 5 – „Emigracja”; 6 – „Prasa i Propaganda”; 7 – „Komunikacja”; 8 – „Ministerstwo”; 9 – „Sprawy Konsularne”; 10 – „Rzeczpospolita Polska”⁸¹. W obrębie każdego z wymienionych działów następował dalszy podział na grupy spraw, hasła rzeczowe oraz podhasła. Dwa ostatnie podziały otrzymały oznaczenia. W przypadku haseł rzeczowych były to kolejne cyfry rzymskie, natomiast dla podhaseł zarezerwowano małe litery alfabetu. Nowością była rezygnacja z systematyzacji akt według kryterium terytorialnego⁸². Odtąd podstawą podziału było hasło, a następnie występujące w aktach

⁷⁵ Ibidem, s. 221. Obliczenia własne.

⁷⁶ Tamże, s. 224-225.

⁷⁷ Tamże, s. 209-211, 220.

⁷⁸ Tamże, s. 207.

⁷⁹ AAN, Ambasada RP w Berlinie, sygn. 2966.

⁸⁰ AAN, Ambasada RP w Berlinie, sygn. 3020.

⁸¹ AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 1-41.

⁸² Wyjątek stanowiła tylko grupa „Sprawy organizacyjne, personalne, budżetowo-rachunkowe i go-

państwo. Logiczną konsekwencją rezygnacji z podziału terytorialnego było zmniejszenie liczby haseł rzeczowych z 6060 do 900⁸³. Na tę liczbę składały się także hasła wolne, przeznaczone do wykorzystania w dalszej działalności urzędu⁸⁴. Podobnie jak poprzednio dla każdego hasła rzeczowego zakładano teczkę. Celem zbadania dalszych podobieństw między obiema pomocami niezbędne jest omówienie *Haseł Rejestratury MSZ z 1933 r.*

Pierwszy dział „Państwa Obce” dotyczył spraw wewnętrznych oraz stosunków zagranicznych poszczególnych państw. Podzielony został na 3 grupy spraw: „Sytuacja polityczna za granicą”, „Sytuacja wewnętrzna poszczególnych państw” oraz „Sytuacja ekonomiczna za granicą”. W ich obrębie funkcjonowało 47 haseł rzeczowych (teczek), w tym 11 wolnych⁸⁵. Podziały te można odnieść do dawnego „Działu terytorialnego” wchodzącego w skład grupy „Stosunki Rzeczypospolitej Polskiej zagranicą” z 1928 r. Występująca tam, przy każdym z państw, „Sytuacja polityczna” została rozbita teraz dla wszystkich państw na: „Sytuacja polityczna zagranicą” oraz „Sytuacja wewnętrzna poszczególnych państw”. Analogicznie postąpiono w przypadku spraw ekonomicznych zamieniając je na „Sytuacja ekonomiczna za granicą”. O wzorowaniu się tej części *Haseł Rejestratury* na dawnej pomocy z 1928 r. świadczą występujące obecnie hasła rzeczowe. Szczególnie dotyczy to tych samych haseł, w których nie dokonano żadnych zmian lub które w niewielkim stopniu uległy przekształceniu. Obok nich funkcjonowały hasła nowe wraz ze wspomnianymi hasłami wolnymi oraz podhasłami. Dla pierwszego przykładu, opierając się na grupie spraw „Sytuacja wewnętrzna poszczególnych państw”, możemy podać takie hasła jak: „Ustrój, rząd, parlament” (7); „Partie Polityczne” (8); „Ruch komunistyczny” (12)⁸⁶. W klasyfikacji akt z 1928 r., np. w obrębie państwa Niemcy, występowały one jako: „Ustrój wewnętrzny Niemiec” (3292), „Rząd” (3293), „Parlament” (3294), „Partie polityczne” (3298) oraz „Komunizm” (3301). Podobnie wyglądała budowa grupy „Sytuacja ekonomiczna zagranicą”. Występowały w niej dawne hasła z 1928 r., takie jak: „Przemysł”; „Rolnictwo”; „Handel”; „Finanse i kredyt” czy „Reforma rolna”. Część z nich została rozszerzona poprzez dodanie podhaseł. Np. hasło rzeczowe „Handel” zawierało takie podhasła jak: a) wewnętrzny, b) zagraniczny. Do nowych haseł należały m.in.: „Ruch ludności”, „Rynek pracy”, „Osadnictwo” czy „Surowce”. W stosunku do dwóch pierwszych haseł udało się odnaleźć dokumenty potwierdzające pewien wpływ placówek zagranicznych na przyszłą postać *Haseł Rejestratury*. W piśmie do Centrali MSZ z 1932 r., radca handlowy Ambasady RP

---

spodarcze urzędów dyplomatycznych i konsularnych w dziale głównym „Ministerstwo Spraw Zagranicznych”. O tym w dalszej części artykułu.

⁸³ Tamże, s. VII.

⁸⁴ Wolne hasła były w latach 1933-1939 uzupełniane, zob.: Dz.Urz.MSZ, 1933, nr 8, poz. 61; nr 9, poz. 74; nr 11, poz. 97; nr 17, poz. 149; nr 19, poz. 163; nr 20, poz. 169; Dz.Urz.MSZ, 1934, nr 3, poz. 17; nr 6, poz. 44; nr 8, poz. 66; nr 9, poz. 185; Dz.Urz.MSZ, 1935, nr 11, poz. 11; nr 6, poz. 58; Dz.Urz.MSZ, 1936, nr 7, poz. 71; nr 8, poz. 81; Dz.Urz.MSZ, 1937, nr 4, poz. 35; nr 3, poz. 24; Dz.Urz.MSZ, 1938, nr 2, poz. 17; nr 3, poz. 25; Dz.Urz.MSZ, 1939, nr 1, poz. 7.

⁸⁵ AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 1-3. Obliczenia własne.

⁸⁶ Tamże, s. 1.

w Berlinie Z. R. Gawroński proponował w haśle ogólnym Niemcy utworzenie m.in. hasła rzeczowego „Ruch ludności”⁸⁷. Znalazło się ono później w *Hasłach Rejestratury* z kwietnia 1933 r., uzupełnione o cztery podhasła. Jeszcze w tym samym piśmie, Gawroński zaproponował utworzenie hasła „Rynek pracy, bezrobocie, strajki i lokauty”⁸⁸. W *Hasłach Rejestratury* z 1928 r. pojawiły się tylko osobne teczki, o tytułach „Strajki” (3359), „Lokauty” (3360)⁸⁹. W 1931 r. zostały one już ujęte w jedno hasło „Strajki i lokauty”⁹⁰. Ostatecznie zreagowano je do hasła „Rynek pracy (strajki, lokauty, bezrobocie)” i umieszczono pod numerem 31 *Hasel Rejestratury*⁹¹.

Drugi dział „Stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z państwami obcemi” podzielony został na 3 grupy spraw: „Stosunki polityczne”; „Stosunki ekonomiczne” oraz „Umowy (dwu i wielostronne)”⁹². Każda z nich posiadała określoną liczbę haseł rzeczowych. Ogólnie dział obejmował numery od 48 do 114 (67 teczek)⁹³. Analiza poszczególnych grup spraw prowadzi do wniosku o występowaniu w nich dalszych wpływów z *Hasel Rejestratury*. Potwierdza to grupa „Sprawy polityczne”. Składała się ona z 5 haseł rzeczowych o charakterze ogólnym, z których hasło „Instrukcje MSZ” oraz „Raporty Polityczne” nawiązywały bezpośrednio do dawnej pomocy⁹⁴. Do tego katalogu należy zaliczyć hasło „Propaganda w poszczególnych sprawach politycznych”. W *Hasłach Rejestratury* występowało ono w „Dziale terytorialnym”, w grupie „Prasa i propaganda” pod nazwą „Akcja propagandowa w poszczególnych sprawach politycznych”. Analogie do dawnej pomocy występowały w dwóch pozostałych grupach. Jako przykład można wymienić „Umowy (dwu i wielostronne)”. Grupa ta zawierała wszystkie, poprzednio występujące hasła rzeczowe, dotyczące umów z dawnego „Działu terytorialnego”. Obok nich funkcjonowało 37 nowych haseł. O łączeniu spraw świadczy przykład dawnego hasła „Umowy ekstradycyjne”. Obecnie stanowiło ono podhasło w „Umowach Prawnych”⁹⁵.

Te same elementy tworzyły kolejny dział „Organizacje i instytucje międzynarodowe”. Był on złożony z większych grup spraw, takich jak: „Stolica Apostolska”; „Liga Narodów”; „Sprawy polityczne i ekonomiczne”; „Kwestie prawne”; „Działalność techniczna”; „Działalność społeczna”; „Trybunały i Komisje Międzynarodowe”; „Międzynarodowe Biuro Pracy”; „Instytuty i Biura Międzynarodowe”;

---

⁸⁷ AAN, Ambasada RP w Berlinie, sygn. 3020. Pismo z dnia 22 lipca 1932 r. W piśmie tym hasło „Ruch ludności” umieszczono w grupie „Sprawy ekonomiczne Niemiec” pod numerem 2276. W cytowanych już *Hasłach Rejestratury* z 1928 r. „Sprawy ekonomiczne Niemiec” obejmowały numery od 3351 do 3370. Zaistniałe rozbieżności wynikały z stąd, że propozycje Z. R. Gawrońskiego nawiązywały do projektu pomocy przesłanego z Centrali MSZ do Ambasady RP w Berlinie w 1931 r.

⁸⁸ AAN, Ambasada RP w Berlinie, sygn. 3020.

⁸⁹ *Hasła Rejestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 133.

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 14.

⁹² Tamże, s. 3-6.

⁹³ Tamże, Obliczenia własne.

⁹⁴ W *Hasłach Rejestratury* z 1928 r. występowały one w „Dziale terytorialnym”, w większości państw, w grupach spraw dotyczących stosunków politycznych Polski z danym państwem, zob. *Hasła Rejestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 57.

⁹⁵ AAN, MSZ, sygn. 192 A, *Hasła Rejestratury MSZ*, Warszawa 1933, s. 16-18.

„Kongresy, konferencje i zjazdy międzynarodowe”; „Banki międzynarodowe” oraz „Międzynarodowe stosunki naukowe”. Obejmowały one hasła rzeczowe od numeru 115 do 210, co tworzyło 96 teczek (wraz z numerami wolnymi) możliwych do wykorzystania w tym dziale⁹⁶. Uwagę zwraca, występowanie w dziele „Organizacje i instytucje międzynarodowe” dawnych grupy spraw z „Działu Ogólnego” *Hasel Registratury* z 1928 r. Były to: „Liga Narodów”; „Stolica Apostolska”; „Kongresy, konferencje i zjazdy międzynarodowe” oraz „Międzynarodowe stosunki naukowe”. To samo dotyczyło hasel rzeczowych. Dodatkowo, opierając się na dawnej budowie *Hasel Registratury MSZ*, można zauważyć, że obecne grupy takie, jak: „Sprawy polityczne i ekonomiczne”; „Kwestie prawne”; „Działalność techniczna”; „Działalność społeczna”; „Trybunały i komisje międzynarodowe” oraz „Międzynarodowe Biuro Pracy” tworzyły poprzednio „Ligę Narodów”⁹⁷. Pomijając zmniejszenie, w obecnej pomocy, stopni podziału należy stwierdzić, że struktura działu „Organizacje i instytucje międzynarodowe” była powtórzeniem z części dawnego „Działu Ogólnego”. Zmiany, w porównaniu do 1928 r., polegały na nieznacznej modyfikacji tytułów grup spraw. Można to zaobserwować na przykładzie grupy „Sprawy polityczne i ekonomiczne”. Poprzednio występowała ona tylko jako „Sprawy polityczne”⁹⁸. Większe różnice są widoczne w hasłach rzeczowych. W części grup dostosowano je do nowych potrzeb pomocy, zmieniając całkowicie ich liczbę oraz treść. Dowodzi tego porównanie tych samych hasel w obu pomocach w obrębie grupy spraw „Stolica Apostolska”. Inaczej wyglądała sytuacja w przypadku hasel składających się na grupę spraw „Międzynarodowe Biuro Pracy”. W 1928 r. posiadała ona hasła: „Organizacja i skład personalny” oraz „Działalność”. W 1933 r. rozbudowano ją dodając kolejne hasło „Międzynarodowa Konwencja Pracy”⁹⁹. W części tych samych grup spraw, zmianie ulegały tylko pojedyncze hasła rzeczowe. Np. hasła „Walka z alkoholizmem” (4844) oraz „Handel opium” (4845), wchodząca w skład grupy „Działalność społeczna” w 1928 r., została zastąpiona jednym hasłem - „Walka ze środkami odurzającymi” (161) w 1933 r.¹⁰⁰

W kolejnym dziale pt. „Zagadnienia Specjalne” zastosowano podział na siedem grup spraw: „Traktat Wersalski”; „Traktat Ryski”; „Traktaty inne”; „Zagadnienia inne”; „Mała Ententa”; „Stosunki wyznaniowe” oraz „Sprawy mniejszości narodowych”¹⁰¹. W ich obrębie występowały hasła rzeczowe, oznaczone kolejnymi numerami od 211 do 271. Tworzyło to 51 wszystkich teczek (wraz z numerami wolnymi). Porównanie „Zagadnień Specjalnych” z dawnymi *Hasłami Registratury MSZ* pod kątem formowania grup spraw oraz ich hasel rzeczowych, pozwala postawić tezę o dalszych wpływach z dawnej pomocy. Tak, jak w poprzednich działach pomocy

⁹⁶ Tamże, 18-23. Obliczenia własne.

⁹⁷ *Hasła Registratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 198-198.

⁹⁸ Tamże, s. 190; AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury MSZ*, Warszawa 1933, s.19.

⁹⁹ *Hasła Registratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 192-193; AAN, MSZ, sygn. 192, A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 21.

¹⁰⁰ *Hasła Registratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 192; AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 20.

¹⁰¹ AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 23-25

z 1933 r., zastosowano tutaj syntetyczne ujęcie wszystkich spraw, występujących w dawnej pomocy z 1928 r. Już na przykładzie pierwszej, nowo powstałej grupy „Traktat Wersalski” można stwierdzić, że utworzono ją z dawnej grupy spraw „Wykonanie traktatu wersalskiego” w państwie Niemcy, w „Dziale terytorialnym”¹⁰². Potwierdzają to hasła rzeczowe w obu pomocach: „Sprawa winy Niemiec”; „Sprawa rozbrojenia Niemiec”; „Mandaty b. kolonii niemieckich”; „Likwidacja majątków niemieckich w Polsce”¹⁰³. Inne hasła w tej grupie miały charakter nowy lub powstały z przekształcenia wcześniej istniejących. Można to zauważyć na przykładzie dawnego hasła „Odszkodowania” (3314), zamienionego w 1933 r. na „Reparacje” (213)¹⁰⁴. Podobieństwo do wcześniejszej pomocy wystąpiło w grupie „Traktat Ryski”. Poprzednio, sprawy te występowały w państwie ZSRR, pod hasłem 4652 „Wykonanie traktatu ryskiego”¹⁰⁵. Obejmowały one 3 podhasła. Obecnie, to samo hasło zostało umieszczone pod numerem 223 „Wykonanie traktatu Ryskiego”. Konsekwencją dalszej budowy tej części *Hasel Rejestratury MSZ* było umieszczenie pozostałych zagadnień dotyczących traktatów. Obejmowała je grupa „Traktaty inne”, składająca się z 3 haseł rzeczowych: „Traktat w St. Germain”; „Traktat w Trianon”; „Traktat Lozański”. Warto zauważyć, że obecne hasło „Traktat w St. Germain” odnosiło się w 1928 r. do dużej grupy spraw „Wykonanie traktatu z St. Germain”¹⁰⁶. Ograniczenie tych spraw do jednego hasła potwierdza wymienioną wcześniej zasadę syntetycznej budowy *Hasel Rejestratury* z 1933 r. Część tego procesu można zaobserwować w strukturze kolejnej grupy spraw „Zagadnienia inne”, dotyczącej m.in. pozostałych traktatów czy organizacji. Pomijając błędne ujęcie tytułu, na uwagę zwraca łączenie haseł, występujących poprzednio w kilku częściach *Hasel Rejestratury* z 1928 r. M. in. obecne hasło „Saara” zapisane pod numerem 230 występowało dawniej w dwóch miejscach pomocy¹⁰⁷. To samo dotyczyło hasła „Nadrenia” (231)¹⁰⁸. Inaczej wyglądała sytuacja w ostatniej grupie „Sprawy mniejszości narodowych”. Wbrew tytułowi, grupa ta dotyczyła tylko mniejszości narodowych, występujących poza granicami Polski¹⁰⁹. Treść poszczególnych haseł rzeczowych nawiązywała do dawnej grupy „Mniejszości” w „Dziale Ogólnym” *Hasel Rejestratury MSZ*¹¹⁰. Brak umieszczenia w tym dziale spraw mniejszości w Polsce, prowadzi do wniosku o konsekwencji w systematyzacji akt. Oparta była

¹⁰² *Hasla Rejestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 130-131.

¹⁰³ Tamże, s. 130-131; AAN, MSZ, sygn. 192 A. *Hasla Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 23.

¹⁰⁴ Tamże.

¹⁰⁵ *Hasla Rejestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 184.

¹⁰⁶ Tamże, s. 23.

¹⁰⁷ Tamże, s. 75, 191. W pierwszym przypadku, stanowiło ono podhasło w hasle rzeczowym „Wykonanie Traktatu Wersalskiego”, tworząc grupę spraw „Sytuacja polityczna Francji”, w państwie Francja „Działu terytorialnego”. W drugim przypadku, było to hasło rzeczowe o numerze 4822, w grupie spraw „Czynności administracyjne Ligii Narodów”, w „Dziale Ogólnym”.

¹⁰⁸ Tamże, s. 75, 130.

¹⁰⁹ AAN, MSZ, sygn. 192 A, *Hasla Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 10, 25, 52. Sprawy mniejszości w Polsce umieszczono w dziale ostatnim „Rzeczpospolita Polska”. O tym w dalszej części artykułu.

¹¹⁰ *Hasla Rejestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 190-191.

w „Zagadnieniach Specjalnych” na kryterium międzynarodowym. Jednocześnie, zniekształca obraz syntetycznego ujęcia spraw oraz umieszczenia ich w jednym miejscu obecnej pomocy.

Kolejny dział „Emigracja” podzielony został na dwie grupy spraw. Pierwsza to „Polityka emigracyjna” składająca się z 25 teczek, z których 8 pozostało pustych (numery od 272 do 296). Poszczególne hasła dotyczyły ogólnych zagadnień emigracyjnych w Polsce oraz za granicą. Były to sprawy z zakresu polityki, prawodawstwa, organizacji życia kulturalnego, gospodarczego oraz naukowego emigracji za granicą¹¹¹. Należy zauważyć, że treść poszczególnych haseł miała nowy charakter. Problemy emigracji uzupełniała kolejna grupa „Polacy za granicą”. Zakładano w niej prowadzenie 20 teczek, w tym 5 zostało zarezerwowanych dla przyszłych spraw (numery od 297 do 316). Dotyczyły one wyłącznie spraw związanych z emigracją polską m. in.: opieką społeczną, pośrednictwem pracy, duszpasterstwem, harcerstwem, szkolnictwem, prasą emigracyjną, ośrodkami polskimi za granicą oraz organizacjami oświatowymi, kulturalnymi i społecznymi¹¹². W wielu przypadkach tytuły poszczególnych haseł odnosiły się do pomocy z 1928 r. Analogie te można odszukać w dawnym „Dziale terytorialnym”, w poszczególnych państwach i ich grupach spraw, takich jak „Opieka kulturalna nad ludnością polską” czy „Emigracja”. Dla przykładu obecne hasło „Prasa polska za granicą” występowało poprzednio w „Dziale terytorialnym”, pod tytułem „Prasa polska” tylko w państwie Niemcy¹¹³. Od kwietnia 1933 r. obowiązywało ono już dla wszystkich państw. Pomijając dalsze podobieństwa pomiędzy dawnymi, a obecnymi hasłami należy stwierdzić, że *Hasła Rejestratury MSZ* kontynuowały oddzielenie spraw emigracji od całości zagadnień konsularnych¹¹⁴. Świadczy o tym ujęcie ich w jedną grupę. Traktowane były jako kategoria o szerszym zasięgu, stosowane m. in.: w placówkach dyplomatycznych, centrali MSZ oraz placówkach konsularnych¹¹⁵. Pewne wątpliwości nasuwają się podczas zestawienia niektórych haseł z grup spraw obecnego działu „Emigracja”. Występujące podobieństwa tytułów mogły powodować nieprawidłowe klasyfikowanie akt do poszczególnych teczek. Za przykład może posłużyć zestawienie hasła „Organizacja życia gospodarczego osiedli polskich” (279) w grupie „Polityka emigracyjna”, z hasłem „Gospodarcze instytucje ośrodków polskich” (305), w grupie „Polacy za granicą”¹¹⁶. To samo dotyczy hasła „Ogólne sprawy kulturalne emigracji (szkol-

¹¹¹ AAN, MSZ, sygn. 192 A, *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 25-26

¹¹² Tamże, s. 26-27.

¹¹³ *Hasła Rejestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 135.

¹¹⁴ W zarządzeniu dotyczącym tymczasowej organizacji Departamentu Konsularnego MSZ, obowiązującego od IV 1933 r., zapisano m. in.: wydział Polaków Zagranicą (E.II) prowadzi „(...) prace organizacyjne, kulturalno-oświatowe, wychowania fizycznego, opieki duszpasterskiej, gospodarcze, ochrony uprawnień socjalnych Polaków na obszarze poszczególnych państw (...)”, zob. „Dziennik Urzędowy MSZ” 1933, nr 6, poz.38; W. Skóra, *Stużba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność*, Toruń 2006.

¹¹⁵ Zob. A. Piber, M. Wróblewski, *Inwentarz akt Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie [1916] 1919-1945*, Warszawa 1974, s. 117-120.

¹¹⁶ AAN, MSZ, sygn. 192 A, *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 26.

nictwo, duszpasterstwo, wychowanie fizyczne)", zapisanego pod numerem 276, a „Wychowanie fizyczne” (300) lub „Harcerstwo” (301)¹¹⁷.

Kolejny dział „Prasa i Propaganda” nie posiadał w swojej strukturze wyodrębnionych grup spraw. Całość była podzielona na 38 haseł rzeczowych oraz 4 niewypełnione. Numery od 317 do 330 dotyczyły spraw prasowych, natomiast hasła od 331 do 354 odnosiły się do spraw propagandy¹¹⁸. Wśród tych pierwszych można doszukać się daleko idącej analogii do dawnego hasła ogólnego „Prasa i Propaganda” w „Dziale Ogólnym” oraz grup spraw „Prasa i Propaganda” w poszczególnych państwach „Działu terytorialnego” *Haseł Registratury*¹¹⁹. W obecnej pomocy powtórzone zostały sprawy dotyczące: raportów prasowych; organizacji służby prasowej; konferencji i zjazdów prasowych; agencji i pism; przeglądu prasy; komunikatów; depeesz prasowych; informacji o dziennikarzach oraz artykułów i biuletynów prasowych¹²⁰. Do zagadnień nowych należały: budżety prasowe poszczególnych placówek; porozumienia prasowe; kwestie stosunków z agencjami i prasa oraz organizacje dziennikarskie¹²¹. Powtórzenie tych samych spraw nie pociągnęło za sobą występowania tej samej liczby haseł rzeczowych. W wielu przypadkach, z dawnych haseł rzeczowych, dotyczących pokrewnych zagadnień, utworzono jedno hasło ogólne, podzielone na podhasła szczegółowe. Np. w 1933 r. hasło o numerze 324 – „Agencje” złożone zostało z dwóch podhaseł a) krajowe, b) zagraniczne. W 1928 r. miało postać „Agencje krajowe” (5031) oraz „Agencje zagraniczne” (5032)¹²². Zabieg ten spowodował wspomniane zmniejszenie liczby haseł w obowiązującej pomocy z 1933 r. Dodatkowo w obrębie spraw prasowych umieszczono zagadnienia propagandowe. Dotyczyły tego hasła „Raporty” oraz „Budżety prasowo-propagandowe placówek”. Geneza pozostałych spraw propagandowych przebiegała tak samo, jak w przypadku wyżej omówionych sprawy prasowych. Zostały one powtórzone z hasła ogólnego „Prasa i Propaganda” w „Dziale Ogólnym” oraz z grup spraw „Prasa i Propaganda” w poszczególnych państwach „Działu terytorialnego” *Haseł Registratury*¹²³. W nowej pomocy część z haseł otrzymała nieznacznie zmienione tytuły. Dla przykładu dawne hasło „Nauka i technika” (5051), w grupie spraw „Propaganda kulturalna” otrzymało teraz postać „Propaganda w dziedzinie nauki i techniki”¹²⁴. Dodatkowo należy zauważyć, że w obrębie spraw propagandowych kontynuowano zasadę tworzenia jednego tytułu z dawnych haseł rzeczowych lub grup spraw, odnoszących się do tego samego zagadnienia. Były one rozszerzane poprzez dodawanie do nich podhaseł dotyczących zagadnień szczegółowych. W większym stopniu, niż w sprawach prasowych, były to podhasła nowe. Przy-

---

¹¹⁷ Tamże.

¹¹⁸ Tamże, s. 27-29.

¹¹⁹ *Hasła Registratury MSZ, Warszawa 1928*, s. 187, 199-200.

¹²⁰ AAN, MSZ, sygn. 192 A, *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Warszawa 1933*, s. 27-28.

¹²¹ Tamże, s. 27.

¹²² Tamże, s. 27; *Hasła Registratury MSZ, Warszawa 1928*, s. 199.

¹²³ *Hasła Registratury MSZ, Warszawa 1928*, s. 1-187, 200-201.

¹²⁴ Tamże, s. 200; AAN, MSZ, sygn. 192 A, *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Warszawa 1933*, s. 28.

kładem może być nowo powstałe hasło rzeczowe „Wystawy” (340). Poprzednio była to grupa spraw „Wystawy międzynarodowe” złożona z 5 haseł rzeczowych (m.in. „Wystawy artystyczne”, „Wystawy artystyczne, targi i jarmarki”, „Muzea”). W obecnym kształcie składało się z czterech podhaseł: a) „artystyczne”, b) „muzealne”, c) „turystyczne”, d) „gospodarcze”¹²⁵. Obok niego funkcjonowały hasła nowe dotyczące drobniejszych spraw, takie jak „Parki narodowe” czy „Stowarzyszenia akademickie”.

Brak wyodrębnionych grup spraw posiadał następny dział „Komunikacja”. Był on podzielony na 39 haseł rzeczowych (numery od 359 do 391), z czego 3 hasła pozostały niewypełnione. Tworzyło to ogólną liczbę 35 teczek możliwych do wykorzystania. Dotyczyły one całokształtu spraw komunikacyjnych związanych z pocztą, telegrafem, telefonem, radiem, koleją, lotnictwem oraz żeglugą rzeczną i morską. Tytuły poszczególnych haseł nawiązywały do dawnej struktury wewnętrznej grupy spraw „Komunikacja i tranzyt” w „Dziale Ogólnym” oraz grupy spraw „Komunikacja” w poszczególnych państwach „Działu terytorialnego” z 1928 r.¹²⁶ W tym przypadku zasada formowania poszczególnych teczek była podobna jak w poprzednich działach. Polegała ona na łączeniu oraz zamianie większej liczby haseł rzeczowych występujących w dawnej grupie spraw „Komunikacja i tranzyt” z 1928 r., na odpowiadającą im pod względem rzeczowym hasła w 1933 r. Ich tytuły, tak jak w poprzednich działach, przybrały ogólną postać. Dokładniejsze określenie spraw, których dotyczyły, przeniesiono do podhaseł. Odpowiadały one poszczególnym podteczkom. Zasadę tę należy poprzedzić omówieniem sytuacji występowania tej samej sprawy w kilku grupach hasła ogólnego „Komunikacja i tranzyt” z 1928. W *Hasłach Rejestrury* utworzono dla niej jedno hasło rzeczowe. Jako przykład można podać kwestie ustawodawstwa, konwencji i konferencji. W 1928 r. występowały w grupach: „Poczta, telefon, telegraf, elektryczność”, „Sprawy morskie”, „Sprawy lotnicze”, „Sprawy rzeczne” oraz „Sprawy samochodowe”. W *Hasłach Rejestrury* z 1933 r., były umieszczone w jednym miejscu pod tytułem „Ustawodawstwo, kongresy, konferencje, zjazdy międzynarodowe itd.” W obrębie tego hasła funkcjonowały podhasła: a) „poczta, telegraf, telefon, radio”; b) „kolejowe”; c) „morskie”; d) „lotnicze”; e) „na wodach śródlądowych”; f) „drogowe”; g) „samochodowe”¹²⁷. Jako przykład łączenia oraz przekształcenia podobnych haseł rzeczowych, występujących w tej samej grupie, na odpowiadającą im mniejszą liczbę, może posłużyć dawna grupa „Sprawy lotnicze”. W 1928 r. zawierała ona takie hasła rzeczowe, jak: „Ustawodawstwo. Konwencje i konferencje”; „Międzynarodowe towarzystwa”; „Lotnictwo polskie”; „Lotnictwo obce”; „Linie lotnicze”; „L.O.P.P.” i „Aerokluby”. W IV 1933 r. bezpośrednio odnosiły się do nich hasła: „Lotnictwo”; „Linie lotnicze”; „Aerokluby”; „Liga Obrony Powietrznej Państwa (LOPP). Zostały one rozszerzone o podhasła. Np. obecne hasło „Aerokluby” posiadało 3 podhasła: a) „polskie”, b) „obce”, c) „międzynarodowe”. Dodatkowo z wymienionego w 1928

¹²⁵ *Hasła Rejestrury MSZ*, Warszawa 1928, s. 200; AAN, MSZ, sygn. 192 A, *Hasła Rejestrury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 28.

¹²⁶ *Hasła Rejestrury MSZ*, Warszawa 1928, s. 202-205.

¹²⁷ Tamże, s. 202-205; AAN, MSZ, sygn. 192 A, *Hasła Rejestrury MSZ*, Warszawa 1933, s. 29-30.

r. hasła „Międzynarodowe towarzystwa”, utworzono „Międzynarodowe towarzystwa, związki i organizacje”. Podobnie jak w przypadku hasła „Ustawodawstwo, kongresy, konferencje, zjazdy międzynarodowe itd.”, jedna z podtecek dotyczyła spraw lotnictwa¹²⁸. Obok nich funkcjonowały hasła nowe. Uzupełniały one dotychczasowe sprawy występujące w omawianym dziale. Były to m. in.: „Wisła”, „Administracja wód granicznych” czy „Sprawy graniczne”. Ich tytuły, podobnie jak w działach poprzednich oraz w omówionej części działu „Komunikacja”, miały charakter ogólny.

Kolejny dział „Ministerstwo Spraw Zagranicznych” można podzielić na dwie części. Pierwsza obejmowała takie grupy spraw, jak: „Minister”; „Sekretariat Ministra”; „Protokół dyplomatyczny”; „Organizacja stosunków dyplomatycznych i konsularnych”; „Organizacja MSZ”; „Biurowość MSZ”; „Komisja opiniodawcza”; „Radca prawny”; „Sprawy personalne”; „Fachowe przygotowanie urzędników”; „Sprawy archiwalne”; „Biblioteki” oraz „Wydawnictwa”. W obrębie każdej z grup występowała odpowiednia liczba haseł rzeczowych oraz haseł wolnych. W pierwszej były to numery od 392 do 506¹²⁹. Analiza wymienionych grup spraw oraz ich haseł rzeczowych pozwala ustalić taki sam stopień analogii do dawnych *Haseł Rejestratury MSZ*, jak w poprzednich działach z 1933 r. W pierwszej kolejności większość tytułów obecnych grup spraw została powtórzona z części dawnego działu „Sprawy wewnętrzne MSZ”¹³⁰. Dotyczyło to w obu przypadkach grup: „Minister”; „Sekretariat Ministra”; „Organizacja MSZ”; „Biurowość MSZ”; „Komisja opiniodawcza”; „Sprawy personalne”; „Fachowe przygotowanie urzędników”; „Archiwum”; „Biblioteki” oraz „Wydawnictwa”. Niewielkie przekształcenia można zaobserwować analizując ich hasła rzeczowe. Tak jak w poprzednich działach, nastąpiło i teraz łączenie oraz zamiana dawnych haseł na nowe lub dodawanie nowych haseł do już istniejących. Znacznie większa modyfikacja dawnych grup spraw oraz ich haseł rzeczowych na nowe, przebiegała w grupach „Organizacja stosunków dyplomatycznych i konsularnych” oraz „Protokół Dyplomatyczny”. Ta pierwsza powstała z połączenia dawnych grup spraw „Organizacja stosunków dyplomatycznych” z „Działu Terytorialnego” oraz „Organizacja polskiej służby konsularnej” i „Sprawy konsulatów obcych w Polsce” z „Działu Ogólnego” *Haseł Rejestratury MSZ*¹³¹. Spowodowało to także modyfikację na poziomie haseł rzeczowych. Większość z nich podzielona została na podteckki dotyczące spraw krajowych i zagranicznych. Np. hasło o numerze 424 – „Sieć dyplomatyczna i konsularna” składało się z dwóch podhaseł a) „polska”, b) „obca”¹³². W mniejszym zakresie przeprowadzono zmiany w grupie „Protokół Dyplomatyczny”. W 1928 r. odpowiadało mu hasło ogólne „Sprawy Protokółarne”, złożone z 3 grup spraw. Te ostatnie stanowiły obecnie

¹²⁸ *Hasła Rejestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 202-205; AAN, MSZ, sygn. 192 A., *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 29-31.

¹²⁹ AAN, MSZ, sygn. 192 A, *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 32-37.

¹³⁰ *Hasła Rejestratury MSZ*, Warszawa 1928, s. 216-219. Wyjątek stanowiła grupa „Radca Prawny”, wprowadzona od IV 1933 r.

¹³¹ Tamże, s. 1-188, 205-206.

¹³² AAN, MSZ, sygn. 192 A, *Hasła Rejestratury Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1933, s. 33.

hasła rzeczowe uzupełnione o nowe, m. in. „Marszałek Józef Piłsudski” czy „Prezydent Rzeczypospolitej”¹³³. Hasłem ogólnym („Sprawy Administracyjno-Gospodarcze”) zaczynała się druga część w dziale „Ministerstwo Spraw Zagranicznych”, dotycząca jak poprzednia część wyłącznie resortu. Podzielona została na takie grupy spraw, jak: „Paszporty i wize”; „Podróże kurierskie”; „Sprawy gospodarcze”; „Sprawy budżetowo-rachunkowe”; oraz „Sprawy organizacyjne, personalne, budżetowo-rachunkowe i gospodarcze urzędów dyplomatycznych i konsularnych”. Każda z grup posiadała określoną liczbę haseł rzeczowych. Wraz z hasłami wolnymi obejmowały one numery od 507 do 671. Pomijając dokładne omówienie analogii do dawnych *Haseł Rejestratury MSZ*, na uwagę zasługuje określenie zasadności umieszczenia w tej części działu grupy „Sprawy organizacyjne, personalne, budżetowo-rachunkowe i gospodarcze urzędów dyplomatycznych i konsularnych”. W niej, odmiennie niż w dziale „Sprawy wewnętrzne MSZ” w 1928 r., teczki (hasła rzeczowe) dotyczyły zarówno placówek dyplomatycznych jak i konsularnych. Były one ułożone w kolejności alfabetycznej, według nazw państw. Obok każdego z nich umieszczono nazwę miasta oraz charakter placówki zagranicznej. Np. hasło 651 miało tytuł „Wielka Brytania, Londyn, Ambasada”, natomiast 652 „Wielka Brytania, Londyn, Konsulat”¹³⁴. Pomimo tych modyfikacji należy zauważyć, że grupa ta powtarzała sprawy występujące w poprzednich częściach działu „Ministerstwo Spraw Zagranicznych”. Np. pisma dotyczące organizacji ambasady RP w Londynie mogły znajdować się pod hasłem 422 „Organizacja urzędów dyplomatycznych i konsularnych”, jak i pod hasłem 651 w omawianej grupie spraw¹³⁵.

Dla kolejnego działu „Sprawy konsularne”, zastosowano podział na 14 grup spraw. Były to: „Ustawodawstwo i organizacja polskiej służby konsularnej zagranicą”; „Działalność urzędów konsularnych. Sprawy zasadnicze”; „Międzynarodowy obrót prawny”; „Pomoc prawna”; Sprawy obywatelstwa”; „Sprawy paszportowe”; „Wjazd i pobyt cudzoziemców”; „Sprawy wojskowe”; „Bezpieczeństwo publiczne”; „Sprawy morskie”; „Sprawy ekonomiczne”; „Sprawy społeczne”; „Sprawy sanitarne” oraz „Sprawy ogólne”. Całość stanowiąca jeden z podstawowych filarów działalności resortu, obejmowała hasła od numeru 672 do numeru 809, czyli 138 teczek¹³⁶. Tworzyło to jeden z większych działów *Haseł Rejestratury MSZ* z 1933 r. Tak jak w poprzednich przypadkach, jego genezę należy szukać w *Hasłach Rejestratury MSZ* z 1928 r. W porównaniu do dawnej pomocy, obecnie wyłączono sprawy organizacyjne, personalne i budżetowe służby konsularnej. Były one umieszczone w poprzednio omówionym dziale „Ministerstwo Spraw Zagranicznych”. Dalsze przekształcenia należy analizować na przykładzie poszczególnych grup spraw i ich haseł rzeczowych. W pierwszej kolejności można zauważyć obecność tych samych tytułów grup spraw w obu pomocach („Międzynarodowy obrót prawny”, „Sprawy obywatelstwa”, „Sprawy sanitarne”). Duże zmiany nastąpiły w ich hasłach rzeczowych. Np. do grupy „Międzynarodowy obrót prawny” dodano część haseł

¹³³ Tamże, s. 33.

¹³⁴ Tamże, s. 42.

¹³⁵ Tamże, s. 33, 42.

¹³⁶ Tamże, s. 43–50.

z dawnych grup „Pośrednictwo w przesyłaniu korespondencji”, „Różne informacje udzielne przez urzędy”. Równocześnie z tej grupy („Międzynarodowy obrót prawny”) usunięto m.in. takie hasła, jak „Spadki” czy „Sprawy małżeńskie”. W podobny sposób przedstawiała się struktura pozostałych grupy tego działu. Do części z nich przeniesiono wspomniane usunięte hasła rzeczowe. Przykładem może być grupa „Pomoc prawna”. Składała się ona z nowych haseł oraz części haseł tworzących dawne grupy „Międzynarodowy obrót prawny” czy „Sprawy obywatelstwa” w 1928 r. Do nowych grup spraw, jakie utworzono w 1933 r. w tym dziale, należały m. in. „Sprawy wojskowe” czy „Bezpieczeństwo publiczne”. Ich hasła, tak jak w poprzednich grupach czy działach *Hasel Rejestratury MSZ* bardzo często podzielone zostały na podhasła szczegółowe. Np. hasło o numerze 735 „Wizy polskie (wydane lub polecenie wydania)” składało się z podhaseł: a) „wjazdowe”, b) „osiedleńcze”, c) „tranzytowe”, d) „zbiorowe”¹³⁷.

Ostatni dział omawianej pomocy z 1933 r. nosił tytuł „Rzeczpospolita Polska”. Poszczególne grupy spraw związane były z instytucjami państwowymi (Sejm, Senat, ministerstwa, archiwa państwowe), mniejszościami w Polsce oraz kwestiami Kresów Zachodnich, Wschodnich i Wolnego Miasta Gdańska. Całość podzielono na 91 teczek. Każda z nich odpowiadała poszczególnym hasłom rzeczowym w dalszej numeracji ciągłej, od numeru 810 do 900. Część grup spraw takich jak: „Sejm i Senat”, „Rząd” i „Gdańsk” znalazło swoje odpowiedniki w *Hasłach Rejestratury MSZ* z 1928 r. Obecnie zostały one umieszczone w jednym miejscu oraz rozszerzone o nowe hasła rzeczowe. Analogicznie do poprzednich działów, część dawnych haseł rzeczowych uległa modyfikacji. Dla przykładu dawne dwa hasła „Interpelacje bezpośrednie” oraz „Interpelacje pośrednie”, z grupy „Sejm i Senat”, miały teraz postać jednego hasła „Interpelacje”, złożonego z podhaseł a) „pośrednie”, b) „bezpośrednie”.

Przedstawione powyżej *Hasła Rejestratury MSZ* z kwietnia 1933 r. należy umieścić w grupie rzeczowych, niestrukturalnych wykazów akt. Jak już wyżej wskazano, ich budowa nawiązywała do dawnych *Hasel Rejestratury MSZ* z 1928 r. Nowością była klasyfikacja całości akt według 10 grup rzeczowych, w obrębie których utworzono nowe hasła, zrezygnowano z podziału terytorialnego oraz rozgraniczono rzeczowo poszczególne pozycje. Doprowadziło to do zmniejszenia liczby haseł z ok. 6000 do 900. W obrębie tych ostatnich funkcjonowały hasła wolne (200 haseł). Miały być one uzupełniane w miarę pojawienia się nowych spraw. Oparcie budowy na tym elemencie było słabym punktem wykazu akt, związanym z niedostatkiem lub nadmiarem wolnych haseł w danej grupie spraw.

Ogólnie reforma kancelarii MSZ w 1933 r. odpowiadała zapisom uchwały Rady Ministrów z dnia 24 sierpnia 1931 r. W centrali MSZ w miejsce dziennika podawczego wprowadzono wykaz akt, zapoczątkowujący system bezdziennikowy w tym resorcie¹³⁸. Razem z rejestrem akt był on podstawą rejestracji pism. Dodatkowo wy-

¹³⁷ Tamże, s. 46.

¹³⁸ Pomimo, że zastosowano go dla większości dokumentów, w części komórek MSZ stosowano dziennik podawczy. Potwierdzają to akta, np. pismo wpływające do DDK (Dyrektor Departamentu Konsularnego) zostało zarejestrowane pod liczbą 6667, podczas gdy to samo pismo w komórce GMA (Gabinet

kaz akt służył jako podstawa formowania teczek oraz ich układu w registraturach. Warto jednak zasygnalizować w tym miejscu o rozbieżnościach pomiędzy zapisami z 1931 r. a przepisami MSZ z 1933 r. W dalszym ciągu czynności kancelaryjne były wykonywane przez personel kancelaryjny. Pod tym względem sytuacja ta nawiązywała do poprzedniego okresu w centrali MSZ. Uniemożliwiło to wprowadzenie zdecentralizowanego systemu kancelaryjnego.

BIBLIOGRAFIA CYTOWAŃ

- Biernat Cz., *Problemy archiwistyki współczesnej*, Warszawa 1977.
- Chmielewski Z., *Procesy aktotwórcze w polskich urzędach miejskich 1918-1939*, Szczecin 1983.
- Degen R., *Kancelaria wojewódzkich urzędów administracji ogólnej na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945-1950*, Warszawa 2005.
- Dereszyńskiej-Romaniuk M., *Kancelaria Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu*, Warszawa 1998.
- Górak A., *Rosyjska kancelaria akt spraw w urzędach lubelskiej gubernialnej administracji ogólnej w latach 1867-1918*, Lublin 2008.
- Hausner R., *Poczynania organizacyjno-oszczędnościowe w Polsce w latach 1918-1934*, Warszawa 1935.
- Kołodziej E., *Wstęp do inwentarza Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie z lat [1915-1917] 1918-1939*, Warszawa 2000.
- Konstankiewicz M., *Kancelaria starostw województwa lubelskiego w latach 1919-1939*, Lublin 2011.
- Kościółek J., *Organizacja i technika pracy w biurach*, Warszawa 1947.
- Kroll B., *Wstęp do inwentarza Ministerstwa Spraw Zagranicznych z lat [1917] 1918-1939 [1949]*, Warszawa 1969.
- Motas M., *Pomoce kancelaryjne w centralnych urzędach i instytucjach w okresie międzywojennym*, „Archeion”, t. 35, 1961.
- Robaczewski A., *Biurowość w Polsce*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej”, nr 19, 1930.
- Robótka H., *Kancelaria urzędów administracji państwowej w II Rzeczypospolitej. Procesy aktotwórcze*, Toruń 1993.
- Robótka H., *Współczesna biurowość. Zagadnienia ogólne*, Toruń 2010.
- Ryszewski B., *O niektórych podstawowych pojęciach archiwalnych (kancelaria, registratura, zespół archiwalny)*, „Zeszyty Naukowe Mikołaja Kopernika w Toruniu. Historia”, t. 5, z. 35, 1969.
- Serafin T., *O służbie kancelaryjnej w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i władzach szkolnych II i I instancji*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej”, nr 7, 1931.
- Stosyk S., *Racjonalna organizacja biurowości*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” nr 6-8.
- Stosyk S., *Przepisy kancelaryjne dla urzędów administracji publicznej w teorii i praktyce*, Warszawa 1934.

Ministra) otrzymało numer 421 z wykazu akt, zob. AAN, MSZ, sygn. 183; *Wstęp do inwentarza...*, s. 13.